

Prof. Dr. Szalma József, DSC

egyetemi tanár (emeritus)

Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

szalma.jozsef@kre.hu

A JOGÁLLAMISÁG KÖZ- ÉS MAGÁNJOGI JELLEMZŐIRŐL

I. A JOGÁLLAMISÁG FOGALMÁRÓL, JELENTŐSÉGÉRŐL – ÁLTALÁBAN

1. Kolloquiális definíció. Habár már a rómaiak (joggal) utaltak arra, hogy minden fogalom-meghatározás „veszélyes” (*Omnis definitionis periculosi sunt*), mert egy (idő)pontban rögzíti azt az egyébként fejlődésnek kitett fogalmat, amire a definíció vonatkozik, e tanulmány kiindulópontjaként, mégis megkísérelhető egy (nyitvatartott) kolloquiális fogalom-meghatározás, figyelemmel a jogállami hatalomgyakorlás joghoz kötöttségi jellemzőjére.

A jogállam fogalma alatt a modern kori polgári jogállamról szóló doktrínákban, rendszerint olyan állam értendő, amelyben a *főhatalom*, ágazataiként – jogalkotás, jogalkalmazás, végrehajtás – *egymástól különválasztva*, gyakorlási módja és terjedelme, alkotmányi és törvényi jogszabállyal szabályozott, korlátozott, a jognak alávetett, azaz a hatalom gyakorlása a törvénnyel és az alkotmánnyal (Alaptörvénnyel) összhangban történik. A jogállamban *mindenki a joghoz kötött*, az állami és önkormányzati szervek és az állampolgárok is. A jogállamban a hangsúly a szabadságjogokon van: szabad az, ami jogszabállyal nincs tiltva. A jogállamban senki sem vonható (büntetőjogi) felelősségre olyan magatartásért, cselekményért vagy mulasztásért, melynek elkövetését megelőzően a törvény pontos tényállás és jogkövetkezmény (szankció) tekintetében, egyedileg pontosítva nem tiltott. A *szabadság* szavatolása szerves része a jogállamiságnak. Senkitől sem vonható meg jogellenesen a mozgásszabadság, ellenkező esetben a sérelmezettnek teljes kártérítés jár. A jogállamban általános a károkozás *tilalma*. Beleértve az állami szerveknek kárfelelősségét az állampolgárnak jogellenesen okozott karáért. A jogszerűen szerzett *tulajdon csak közérdekből szüntethető meg*, törvénnyel szabályozott kisajátítási eljárás lefolytatása útján, azonnali, teljes és méltányos kártalanítással. A jogállamban védve vannak a *személyiségi jogosultságok*, tehát olyanok, amelyek a személyiséghez kötődnek, amelyek nem idegeníthetők el és az alapjogok körébe tartoznak. Amilyen az élet, a testi épség, az egészség, és a szabadság. A személyiségi jogok köréhez tartoznak továbbá az

általánosként fémjelzett emberi méltóság, és a különlegesként minősített személyiségi jogok (pl. névviselési jog, a személyes szféra, a titokvédelem, a szellemi alkotások nem vagyoni komponense, és a pietás).¹

A jogállamban védettek, szavatoltak a közjogi értelemben vett *egyéni* és *kollektív* jogosultságok. Különösképpen vonatkozik ez a lelkiismereti, békés gyülekezési, egyesülési-egyesületi, az aktív és a passzív választói jog gyakorlásának szabadsága területére. Ide tartoznak továbbá a tájékoztatásra való jog (sajtószabadság), az oktatásra, a tudományos kutatás és eredményeinek közlésére vonatkozó szabadságra, a munkavállalásra vonatkozó jogosultságok is.

A jogállamban szavatoltak az *alapotvő jogok*, az ember alapvető egyéni és közösségi jogai (emberi méltóság, szabadság, személyi biztonság, jogtalan támadás elleni arányos védekezés, személyes adatok védelme, a gondolati szabadság, a lelkiismeret és a vallás szabadsága, a magán- és a családi élet, az otthon védelme, a kapcsolattartás, a véleménynyilvánítás, a békés gyülekezési jog, a tulajdonhoz való jog, a törvény előtti egyenlőség joga, a testi és lelki egészséghez való jog). Az alapvető jogok mindenkinek, bármely megkülönböztetés nélkül járnak.

A modern jogállamban *tilos* mindennemű *diszkrimináció* (megkülönböztetés), tilos a jogosultságoknak nemre, fajra, származásra, nyelvre, nemzetiségre, vagyoni helyzetre, korosztályra nézve történő (negatív) differenciálása, megkülönböztetése.

A *bíróságok* hatáskörébe az tartozik, hogy a parlamentben (Országgyűlésben) meghozott törvényeket a jogvitákban *részrehajlás nélkül* alkalmazzák, összhangban a törvény szavával és szellemével (céljával, rendeltetésével), követve a helyes jog feltárására alkalmas jogértelmezési módszereket, és a logikai szillogizmus szabályaival összhangban, a felvett bizonyítékok alapján, a megállapított tényállásra, a vonatkozó norma (általános, vagy egyedi jogszabály) rendelkező részét alkalmazza, a hozzá fűzött jogkövetkezményekkel.

A *közigazgatás* pedig biztosítja a törvény végrehajtásának feltételeit, azaz végrehajtását.

A modern jogállamban a *jogalkotás alkotmányossági kontrollját* az alkotmánybíróságok végzik: kiiktatják a jogrendből azokat a törvényeket, vagy ezeknek egyes rendelkezéseit, amennyiben megállapítást nyert, hogy ellentétesek a jogforrások csúcán levő alkotmánnyal, alaptörvénnyel.

A helyes jogalkalmazást a *jogorvoslati rendszer* (rendes és rendkívüli jogorvoslat útján), a jogágak szerinti eljárások (polgári peres eljárás, benne a nemperes eljárásokkal, büntető eljárás, általános és különleges közigazgatási eljárás) biztosítják, azáltal, hogy az elsőfokú bírósági határozat felülvizsgálható másod-, vagy

¹ Ld. SZALMA József, Sérelemdíj- és a személyiségi jogok megsértésének magánjogi szankciói az európai és a magyar jogban, KRE ÁJK, Acta Caroliensis, Budapest, 2018.

harmadfokon, vagy azért, mert a tényállás nem volt helyesen megállapítva, vagy, mert az anyagi és eljárási jogszabályok helytelen alkalmazást nyertek.

A közigazgatási eljárás sajátossága az, hogy ebben az egyik fél az állam, vagy ennek szerve, a másik pedig az állampolgár, akik egymással felé- és alárendelt kapcsolatban állnak, szemben a bírósági eljárással, pl. a polgári peres eljárással, melyben a felek (felperes és alperes) egymáshoz képest mellérendeltek. Emellett, a bírósági eljárásban uralkodó, a felek által gyakorolt perrel való szabad diszponálási (rendelkezési) elvvel szemben, a közigazgatási eljárásra jellemző ennek hivatalból történő elindítása és vezetése, valamint az adminisztrációnak a diszkrétciós (szabad megítélési) elven alapuló határozathozatala. Emiatt a *jogerős közigazgatási határozatok* a jogállamban, törvényességi ellenőrzés céljából, a *bírósági úton* (rendszerint legfelsőbb bíróság), *felülvizsgálhatók*. Tehát a modern jogrendszerekben a jogállamiság biztosítása céljából, megvannak mind a jogalkotás (alkotmánybíróság), mind a jogalkalmazás (bírósági és más hatósági eljárásban meghozott határozatok ellenében benyújtható jogorvoslati rendszer), mind a végrehajtás során (jogerős végzések bírósági kontrollja) előirányzott kontroll-funkciók. Egyébként a büntetőeljárásra is jellemző az официális elv, vagyis az eljárás elindítása és vezetése (az ún. materiális igazság felderítése céljából) hivatalból történik.

A modern jogállamisági doktrína szerint a *hatalmi ágak keveredése* (pl., ha az egyik hatalomág saját kompetenciája mellett a másikat is végzi, vagy a másik hatalomágat utasítja) a jogállamiság csorbulásához vezet.

2. *A jogtudomány ágai, melyek az jogállamiság meghatározásával foglalkoznak*. Mivel a jogállamiság az állam működési rendjét és a hatalom gyakorlásának *hatáskör és illetékesség szerinti megosztási módját* érinti, a jogállamiság fogalmával, szűkebb értelemben, elsősorban a *közjogi* és jogelméleti tudományok (az állam- és jogelmélet, az alkotmányjog, büntetőjog, közigazgatási jog, az eljárásjogi rendszerek, mint a polgári perrendtartás, büntető eljárásjog, közigazgatási eljárás, nemperes eljárások, végrehajtási eljárás), tágabb értelemben, *jelentőségével, meghatározásával, rendeltetésével*, a teteles jogtól eltekintve, általános módon, pedig a jogfilozófia, fejlődésmenetével pedig a jogtörténet tudománya foglalkozik. A jogállamiság azonban nemcsak a közjogot, hanem a jogrendszer egészét érinti, belértve a *magánjogot*, ezen belül pedig az állampolgárok vagyoni és személyiségi jogait és biztonságát, – ezért a magánjogtudomány is behatóan foglalkozik a jogállamiság egyes kérdéseivel. Ilyen kérdések a szerzett jogok oltalma, a generálklauzulák alkalmazási módja, a joghézag², a polgári jogi jogszabályok értelmezésének módja, a kényszerítő és megengedő normák közötti határvonal meghatározása, beleértve a szerződésalkötési autonó-

² Ld. SZALMA József, *A joghézag – különös tekintettel az európai és a magyar magánjog generálklauzuláira*, Glossa Iuridica, KRE ÁJK, Budapest, új folyam, 2020, VII. évfolyam, 1–2. szám, 335–363.; uő., *Joghézag az európai és a magyar magánjogban*, Létünk, – Társadalom, Tudomány, Kultúra –, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2020, 7–36.

miát, a polgári törvénykönyvek jövőbeni hatálya és a visszaható hatályának tilalma, nem utolsó sorban, az emberi élet, méltóság és szabadság, a személyiségi jogok tisztelete, a tulajdon biztonsága és oltalma stb.

3. *Az eklektikus fogalom-meghatározások.* A jogállam fogalom-meghatározását illetően, e fogalom fejlődésmenetére tekintettel, inkább az *eklektikus* (a jellemzőket nem zártkörűen felsoroló, nyitva tartott) *definíciók* jutnak kifejezésre, mint a teljesekek. Tehát inkább jellemzőek a jogállamiság fontosabb jegyeiről, legtöbbször nem zártkörű felsorolás útján történő fogalom-meghatározások. Pl. az, hogy a jogállamban az ítélkezési folyamatban a bíróságok más hatalmi szervektől függetlenek és a jogvitáról csak az előre meghozott törvények szerint határozhatnak; vagy az, hogy a jogállamban az új törvényeknek csak jövőbeni hatálya lehet, visszamenő nem; hogy a jogállamban az egyes hatalmi ágak (jogalkotói, jogalkalmazói, végrehajtói hatalom) egymástól el vannak választva, törvénnyel meghatározott külön illetékességgel és hatáskörrel; hogy a jogállamban jogsértés esetében biztosított a bírói út (bírósághoz fordulás lehetősége) és a fellebbviteli kontrollt szavatoló rendes és rendkívüli jogorvoslat; hogy a jogállamban a jogvitáról a bíróság belátható időn belül dönt, hogy a bíróság pártatlan és fair eljárást tanúsít stb. Az eklektikus definíciók azt mutatják, hogy a jogállamiság fogalmi jegyei, a legfontosabb közös nevezők mellett, országonként, egyfelől, árnyaltan sajátos értelmezést, másfelől, főként a polgári korszaktól kezdődően, sok tekintetben egyetemes, közös jegyeket és jogfejlődést mutatnak.

4. *A zártkörű definíciók.* Akadnak olyan fogalom-meghatározások is, amelyek zártkörűen határozzák meg a jogállamiság lényegét, összes jegyeit, tehát *teljes definícióra* törekednek. Hozzáfüzhető, hogy ezek a definíciók nagy mértékben konvergens elemeket tartalmaznak, s csupán árnyalataikban, hangsúlyaikban különböznek egymástól. Egyik szerint a jogállamiság (Rechtstaatlichkeit, n.) azt jelenti, hogy a *kormány és a közigazgatás csupán a hatályos törvények keretében működhet*. Ez biztosítja azt, hogy a polgárok védve legyenek az önkénytől, diszkriminációtól és az emberi jogok megsértésétől. A másik definíció szerint a jogállamiság azt jelenti, hogy a *politikai hatalom csak a jog alapján és keretében* valósítható meg. A harmadik definíció szerint a *legfelsőbb hatalmi szervek működése formális és tartalmi feltételekhez kötött*, amelyek arra szolgálnak, hogy biztosítsák, óvják a szabadságjogokat. A Wikipédia elektronikus enciklopédiájában található rövid, frappáns definíció szerint, a jogállamiság legáltalánosabb értelemben a *közhatalom jognak való alávetettségét* jelenti. Ugyanott a portál szerzője hozzáfűzi, hogy a jogállam olyan állam, mely elismeri és betartja a nemzetközi és ezekkel összehangolt hazai emberi jogokra vonatkozó törvények és konvenciók szabályait és saját működését ezeknek rendeli alá.³

³ Vö.: SZLADITS Károly, *A magánjog fogalma, fejlődése és tudománya*, In: SZLADITS Károly (szerk.), *Magyar Magánjog*, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1941,

Közben a jogállamiság közös ismérveit feltáró definíciók pótlása szerint, nemcsak a főhatalom és ágaira vonatkozik a joghoz kötöttség, hanem egyaránt a *helyi* (települési és más önkormányzati) hataloméra is, a helyi hatalmi visszaélés megelőzése és elhárítása céljából.

5. *Fejlődésmenet.* A jogállamiság azon fogalma, amely az állam, azaz legfelsőbb hatalmi szerveinek joghoz kötöttségét hirdeti, az újabb, azaz a modern korban, pontosabban a XIX. század első felében, a *polgári jogállam* kialakulásának korában, azaz a polgári korszakban fogant, de mára már általánosan elismert alkotmányi jogi elv. Arról a korszakról van szó, amikor a rendi, *rendek szerinti különjogokat* jelentő társadalomból való *jog előtti egyenlőséget* meghirdető társadalomba való áttérést, *átmenetet* jelentette (*Robespierre*). A francia *Montesquieu* szerint a jogállamiság szemben áll a hatalom „elfajulásával” (féktelenségével). Szerinte, ha a hatalom elfajul, féktelenné válik, ennek csak az ellensúlyozó hatalom vethet gátat. Így, érvelése szerint, az elfajulást meg kell előzni, ennek legjobb, legkézenfekvőbb módja pedig az egyes hatalmi ágak egymástól való szétválasztása lehet, úgy, hogy egymástól elkülönített feladatokat kell ellássanak: a parlament a jogalkotói, a bíróság a jogalkalmazói, a kormány a végrehajtói hatáskört kell gyakorolja. A hatalom „elfajulásának” vagy kizárólagos gyakorlásának kérdése minden társadalomban, azaz minden korszakban felmerült. Így pl. *Platón*, a híres ókori hellén filozófus véleménye szerint, abszolút hatalmat még érényes embernek sem szabad adni.

I. kötet, ad 40.; HARMATHY Attila, Állami beavatkozás – alapvető elvek a nemzeti jogokban és az Únió *jogában*, In: Állam és magánjog, Törekvések és eredmények az Európai Únió joga, a nemzetközi magánjog, polgári jog és polgári eljárásjog keresztmetszetében (szerk.: CSEHI Zoltán – RAFFAI Katalin), Pázmány Press, Tanulmányok, 20, Budapest, 2014, ad 13.; VÉKÁS Lajos, *Szakértői javaslat az új Polgári Törvénykönyv Tervezetéhez*, Budapest, HVG/ORAC 2001, ad 138.; Államtudományi klasszikusok, 6. kötet, (sorozatszerkesztők PATYI András, TRÓCSÁNYI László, Dialóg Campus, Budapest, 2017, XXXV, 275 (ebben ld.: VARGA Zs. András bevezető tanulmányát: *Eszmény és valóság – Rudolf Gneist jogállamfelfogása*, V–XXV, szerzői életrajz; KOI Gyula, *Rudolf Gneist élete és művei*, XXVI–XXXV, GNEIST Rudolf: *A jogi állam*; Polgári politikai lexikon – Jogállam, Kairosz, 2008; BORDÁS Mária, *A hatékony állam és a jogállam konfliktusa*, Jura, Pécs, 2011. évi szeptemberi száma. Ld. továbbá: POKOL Béla, *A magyar parlamentarizmus*, Budapest, Cserépfalvi, 1994; uő., *Jogelmélet és joggyakorlat*, Budapest, Rejtjel, 2000, 114.; uő., *A bírói hatalom*, Századvég, Budapest, 2003; KIS János, *Alkotmányos demokrácia*, Budapest, Indok, 2000; A jogelvekről, ld. TAMÁS András, in: Állam és jogelmélet, Únió, Budapest, 1998; a szerzett jogokról, ld. SZIGETI Péter–TAKÁCS Péter, *A jogállamiság jogelmélete*, Bp. 2004, 281–283. A törvényhozás tanáról, ld. TAMÁS András, *Legistica*, 1999; az ítélkezéstanról, ld. BENCZE Máttyás, *Az ítélkezéstan alapvonalai*, Leviatán, 2005; JAKAB András, *A jogszabálytan főbb kérdéseiről*, Budapest, Únió, 2003; VISEGRÁDI Antal, *A bírói gyakorlat jogfejlesztő szerepe*, Budapest, KJK, 1988; uő., *A jog hatékonysága*, Budapest, Únió, 1997, 211.; TAKÁCS Péter (szerk.), *Joguralom*, Budapest, Osiris, 1995 stb.

A korai rendi társadalom fékei. A korai európai rendi társadalomban, s elvben hasonlóképpen volt (a történelmi) Magyarországon is, pl. az Árpád-házi uralkodóink idejében (X–XIII. sz.), az ún. *abszolút monarchiában, az uralkotó kezében összpontosult az összes legfelsőbb hatalmi ág:* a törvényhozói, igazságszolgáltatási és a kormányzati. Nem mondható azonban, hogy ebben a korszakban nem voltak a főhatalommal szemben álló (mai nyelven) társadalmi „fékek.” Pl. Angliában, 1215-ben jön létre az uralkodó hatalmát korlátozó Magna Charta Libertatum, és ennek folytatásaként az ún. történelmi alkotmányozási folyamatban az 1628. évi Petition of Rights, az 1679. évi Habeas Corpus Act, az 1689. évi Bill of Rights, az 1701. évi Act of Settlement.

Magyarországon, a történelmi alkotmányozásnak számos jelentős szakasza volt. Az 1222. évi, II. András által kiadott, uralkodóval szembeni nemesi ellenállási jogot meghirdető *Aranybullát* az angol Magna Charta Libertatumhoz szokta a jogirodalom hasonlítani. Werbőczy *Tripartituma* (1514) a nemességen belüli egyenlőséget (unae et edaemque nobilis) hirdeti meg, amely tehát (elő) jogok tekintetében kiegyenlíteni kívánta a fő- és köznemeseket. A *magyar történelmi alkotmányozás*⁴ sorába, mint sarkalatos törvényt⁵, a jogirodalom a *Pragmatica Sanctiót* is besorolja (1723. évi I., II., III. tc.), mely a Habsburg-ház nőági öröklését tette lehetővé. Sarkalatosnak tartható az *1848. évi XV. tc.* is, amely meghirdeti a polgárok *törvény előtti egyenlőségét*.⁶ Előbb az Országbírói Értekezleten, utólagos császári jóváhagyással meghozott 1861. évi *Ideiglenes Törvénykezési Szabályok*⁷, majd az *1867 évi (osztrák–magyar) kiegyezési al-*

⁴ Ld. SZALMA József, *A történelmi alkotmány és a sarkalatos törvények*, Miskolci Jogi Szemle, XII. évfolyam, 2017/2. szám, 25–38.

⁵ Ld. BEÉR János, CSIZMADIA Andor, (ed.), *Történelmünk a jogalkotás tükrében: Sarkalatos törvényeinkről* (1001–1949), Budapest, 1966.

⁶ Ld. 1848. évi XV. törvénycikket (az ősiség eltörléséről: (1) paragrafus:” *A Ministerium az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján a polgári törvénykönyvet ki fogja dolgozni, és ezen törvénykönyv javaslatát a legközelebbi országgyűlés elibe terjesztendi*”. Ld. in: *1836–1868. évi törvénycikkek*, Pallas Társulat, Budapest, 1896, 237.

⁷ Ld. Az Országbírói Értekezlet által javaslatba hozott törvénykezési szabályok (ITSZ, In: *1836–1868. évi törvénycikkek*, Budapest, Pallas Társulat, 1896, ad 282.). Ennek első paragrafusa szerint, a magyar polgári anyagi magántörvények visszaállítatnak, de a közhitel, a jogfolytonosság és a helyzet szükségéi által igényelt pótlásokkal (...). Az alaki részben az ITSZ rendezi a magyar bíróságok helyreállítását, jogállását: „A volt magyar bíróságok visszaállítatnak nevezetesen, a 24. par. szerint: A rendezett tanáccsal nem bíró községekben a helybeli bírónak két előljáró közbejöttével az 1832–36. tc. értelmébeni bírósága. A 25. par. szerint: Szabad kir. és rendezett tanáccsal bíró városokban a) a bírónak két tanácsbeli közbejövetele bírósága, b) a városi tanács ill. a városi törvényszék. A 26. par. szerint: A jáász-kún, a hajdúvárosok és 16 szepesi város kerületeiben az 1848-ig fennálló bíróságok. A 27. paragrafus szerint: Megyékben a) a szolgabíró esküdt társával, b) az alispán, kihez a szolgabíró és esküdt, mint bírótársak járulnak, c) a megyei törvényszékek, melyekre nézve az állandóság eszméjét már 1840:22. tc. 6. paragrafusa és az 1848:11, tc. kimondták, s

*kotmány*⁸ újra lehetővé tette a magyar Országgyűlés törvényhozási tevékenységét és az önálló magyar bíróságok működését.

Az *Aranybullában*, mely Magyarországon elsőként korlátozta a királyi (uralkodói) hatalmat, normatív megfogalmazást nyert a nemesek ellenállási joga az uralkodó visszaélő hatalomgyakorlásával szemben. Az Árpád-ház korában, ezt megelőzően is születtek hatalomkorlátozó vagy önkorlátozó szabályok, pl. a *királytűkrök*, melyek az *erkölcsi* szabályok betartására, a jó, morális, *jószokásokkal*, *jóerkölcsrel* összhangban levő uralkodásra, tehát az uralkodói önkorlátozásra intettek. Ilyenek voltak Szent István fiának, Imre herceghez intézett *Intelmei* (XI. sz. eleje)⁹, melyek pl. a mérsékletességre, a gyengék – a nők, az idősek és a gyermekek oltalmának szükségére utaltak.

A népi emlékezetten túlmenően, a történeti források a méltányossági és erkölcsi szabályok érvényesítését célzó uralkodói törekvéseket jegyeznek *Mátyás királyról, az igazságosról*, aki oltalmazta az „egyszerű” embereket a *földesúri (helyi) önkénytől*. A felvilágosodással (XVI–XVII. sz.) párosuló késői rendi társadalomban, Magyarországon, a *Felső* (rendek képviseléből) és Alsó Házból (a polgárok képviseléből) állt az Országgyűlés, mely fokozatosan átvette a törvényhozási hatalmat az uralkodótól. A vonatkozó magyar alkotmánytörténeti irodalom szerint ebben a folyamatban az Országgyűlés valójában eleinte a legfelsőbb ítélezési hatalmat gyakorolta, a „törvénykezés” fogalma alatt nem a jogalkotást, hanem a jogalkalmazást értette. A késői rendi fejlődésmeneti szakaszban került sor az Országgyűlés által gyakorolt ítélezési hatalom helyett, a jogalkotási hatalom átvételére. A külföldi jogirodalom szerint is, a korai magyar rendi társadalomban a hatalmi ágak közül a törvényhozás hangsúlya te-

amelynek állandósítását jelenleg a telekkönyvi intézvény természete és megváltozott viszonyokhoz idomított törvénykezési rendszer, multhatatlan szükségé teszik.”

⁸ Ld. az 1867. évi I. törvénycikket, mely szerint Ferencz József Magyarország és társországainak királyává avattatik és koronáztatik. (Ld. In: 1836–1868. évi törvénycikkek, Budapest, Pallas Társulat, 1896, 326.). A bíróságok a XII. tc. értelmében többé nem tartoznak a közös ügyek (hadügy, külügy, pénzügy – utóbbi amennyiben a közös költségekre vonatkozik, 8–24. par.) körébe. Ld. *1836–1868. évi törvénycikkek*, i. mű, ad 333. A XII. tc. negyedik bekezdése szerint: az 1723. évi I. és II. tc. értelmében Ausztria és Magyarország egyfelől az egész ország együttes birtoklását valósítja meg, másrészt pedig Magyarországnak önálló törvényhozási és kormányzati függetlenséget biztosított és ez a jövőben is sértetlenül így marad (Pragmatica sanctio). A XII. tc. 5. paragrafusának értelmében „*Őfelsége alkotmányos jogokkal ruházta fel többi országait, azokat tehát abszolút hatalommal ezentúl nem képviselheti, s azok alkotmányos befolyását nem mellőzheti.*” (I. mű, 334).

⁹ Ld. HAMZA Gábor, *Szent István törvényei és Európa*, In: *Szent István és Európa*, Profeszszorok Háza, Budapest, 2001, 13–21.

kintetében nem volt első helyen. A XVI. századtól kezdődően, a törvényhozási hatalom (potestas legislatoris) első helyre került.¹⁰

Az 1790/91. évi XII. törvénycikk a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról hirdeti meg a bírói hatalom függetlenségét, olyan értelemben, hogy az ítékezés nem központi (királyi) „parancsoktól” függ, hanem „*az országnak érvényben álló, vagy ezután hozandó törvényei és bevett szokásai*” szerint történik.¹¹

A rendi társadalomban a *rendi alkotmány*, mely a *rendek különjogait* oltalmazta és ezen belül korlátozta a főhatalmat, a *polgári korszakban*, a *jogegyenlőséget és alapvető emberi jogokat hirdető alkotmány* a főhatalmat abban és oly módon korlátozta, hogy e korlátozás értelmében mindenkinek egyenlően járnak a szabadságjogok. Az egyszer meghozott törvény a hatalmat is kötelezi. Ennélfogva az *alkotmány*, azon kívül, hogy egy ország működési rendjét szabályozta, egyúttal *féket és hatalomkorlátozást* jelentett.

A *magyar Alkotmánytörténet*, kiemelkedő *kortárs művelői*, ugyan más-más szempotok figyelembevételével, részben különbözőképpen, részben egyetértően látatják a történelmi alkotmány funkcióját.

Mezey Barna a történelmi alkotmány elemzésében a jogfejlődést mutatja fel, azaz azt, hogy a történelmi alkotmányozás során, hatalomkorlátozó törvények nem egyszerre léptek hatályba, hanem sorsfordulókon, hoztak újat és építették a jogrendszert.¹² Mezey Barna (a jogállamiság fényében is) elemzi a magyar büntetőjog kodifikációját, kihangsúlyozva, hogy a Csemegi Kódexben (1878), – habár a kódex kerüli a definíciókat, a modern büntetőjognak megfelelően, az egyes bűncselekmények pontos leírást nyertek, szemben a korábbi, korai rendi társadalomban fennálló büntetőjogi inkriminációval, mely előfordulóan megengedte a bűncselekmények (jogbizonytalanságot okozó) generálklauzulás szabályozását.

Stipta István munkáiban, a rendi alkotmánykorszakot (is) figyelembe véve, többek között, a polgári korszak hatalomági elválasztásának ad hangsúlyt.¹³

¹⁰ Vö.: MOHNAHAUPT Heinz, *Quellen und Literatur zur ungarischen Rechtsentwicklung in der Aufklärungszeit*, In: *Collectio iuridica Universitatis Debreceniensis*, III. (szerk. SZABÓ Béla, MADAI Sándor, SÖRLEI Ágnes közreműködésével), Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Intézeted, Debrecen, 2002, 79–105., ebben: a törvényhozási hatalom a magyar középkorban, 93.

¹¹ Ld. MEZEY Barna–GOSZTONYI Gergely, *Magyar alkotmánytörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2020, 61.

¹² Ld. MEZEY Barna–GOSZTONYI Gergely, *Magyar Alkotmánytörénet*, 2020. Ld. továbbá, MEZEY Barna, SZENTE Zoltán, *Európai Alkotmány- és parlamenttörténet*; MEZEY Barna, *A magyar Országgyűlés történetének képekonyve*; MEZEY Barna (szerk.), *Magyar jogtörténet*, Budapest, 2003 (több kiadás) stb.

¹³ Ld. STIPTA István, *Wertikale Gewaltentrennung*, Die Rolle zum Verfassungsschutz der ungarische Komite, In: MEZEY Barna, MÁTHÁ Gábor (szerk.), *Von den Ständenversammlungen bis parlamentarische Regierungssystem in Ungarn*, *Studien zum Parlamen-*

Igaz, munkáiban a szokásos „*horizontális*” hatalomági szétválasztás helyett, a *vertikális* hatalommegosztást tárgyalja, vagyis a magyar történeti példán keresztül, a központi és a helyi (megyei) hatalommegosztást. Ideértve a magyar történeti alkotmány és a hazai közjogi, közigazgatási jogvédelmet.¹⁴

Karácsony András jogfilozófiájában¹⁵ a polgári korszakra való tekintettel, a „jogi hermetizmust” helyezi előtérbe, a kelsenii¹⁶ (majd Luhmann, Bibó és Verdross szempontjainak figyelembevételével) állásfoglalást követve állapítja meg, hogy amikor a jog kihirdetésével hatályba lép, önálló, objektív nyelvi és normatív jelentéstartalommal bír, így a jog értelmezése gyakran jogon kívüli (pl. nyelvi, logikai értelmezés), vagy jogon belüli (pl. szisztematikus) értelmezési szabályaihoz fűződik.

Pokol Béla munkáiban kihangsúlyozza, hivatkozva a történeti/történelmi értelemben vett magyar jogfejlődésre, hogy az „alkotmány”, hatalomkorlátozó jelleggel, valójában időben egymástól eltolódó, sorskérdésekre vonatkozó sarkalatos törvényekként jelenül meg. A kartális alkotmánnyal szemben, mely a *többi törvénynek felérendelt*, azaz az egyszerű törvények felett álló törvény, a történelmi alkotmány a többi törvénnyel egyenrangú, „párhuzamos”, *mellérendelt*. Így a jogegység céljából, ezek (a sarkalatos törvények és az egyszerű törvények) egymással, közöttük levő hierarchia nélkül, „horizontálisan” kell összhangban legyenek. A sarkalatos törvények az egyszerű törvényektől jórészt nem a meghozataluk hatásköri módjában, hanem tartalmában különbözik, abban, hogy a korábbi rendszer társadalomszervezési alapelveihez képest, más-ként szabályoz.

tarismusgeschichte, Budapest-Graz, ELTE ÁJK, 2001, 153., 101–128.; uő.: *Die vertikale Gewaltentrennung, Verfassung- und rechtsgeschichtliche Studien*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2005, 332.; uő., *A magyar bírósági rendszer története*, 2. Javított kiadás, DUP, Multiplex Media, Debrecen, 1998.

¹⁴ Ld. STIPTA István, *A magyar történeti alkotmány és a hazai közjogi – közigazgatási jogvédelem*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2020. Ld. uő., *Történelmi alkotmány és közigazgatási bíráskodás*, In: CHRONOWSKY Nóra, POZSÁR-SZENTMIKLÓSSY Zoltán, SMUK Péter, SZABÓ Zsolt (szerk.), *Történelmi alkotmányunk és a közigazgatási bíráskodás*, Liber Amicorum István Kukorelli, Gondolat Kiadó, Budapest, 2017, 343–347.

¹⁵ Ld. KARÁCSONY András, *Jogfilozófia és társadalomelmélet*, Pallas Stúdió /Attraktor Kft., Budapest, 2000, ebben: *Megjegyzések a jogi hermeneutikáról*, 99. Karácsony utal arra, hogy a jogi hermeneutika v. értelmezéstan a görög-latin gondolatörténeti hagyományon alapul, tematikailag egyaránt érintkezik a jogon kívüli (pl. a filozófiai, teológiai hermeneutika), jogon belüli (pl. jogi módszertan, jogdogmatika, jogi érveléstan) tárgyterületekkel, illetve olyanokkal, melyek a jogon belül és kívül is fellelhetők (pl. retorika, topika).

¹⁶ Ld. pl. Hans KELSEN, *Tiszta jogtan* (Reine Rechtslehre), fordította: BIBÓ István, 1937, szerk. VARGA Csaba, Budapest, ELTE ÁJK Bibó István Szakkollégium, 1988, utánnymás, Rejtjel, Budapest, 2001.

A hatályos magyar jogban a sarkaltos törvényt és az Alaptörvényt is az Országgyűlés hozza meg. Az egyszerű törvénytől eltekintve, melyet a képviselők egyszerű többsége szavaz meg, a sarkalatos törvényeknél szükséges a minősített, kétharmados többség. Tehát a hatályos magyar jogban az Alaptörvényt nem külön ún. alkotmányozó nemzetgyűlés (mint pl. a francia jogban), hanem az Országgyűlés hozza meg. Ez is utal arra, hogy az Alaptörvény, ugyanúgy, mint más törvény, az Országgyűlés jogalkotói tevékenységéből ered. Más szóval, a (történelmi) sarkalatos törvényeknek az a jellemzője, hogy az addigi jogfejlődéshez képest (pl. a különjogok és/vagy jogegyenlőség elvére tekintettel) másként rendelkezik. A mai, hatályos magyar jogban, az Alaptörvényben a sarkalatos törvények köre zártkörűen meg van határozva, olyan értelemben, hogy mely jogterületre vonatkozhat. A történelmi magyar alkotmányozás azonban nem szabta meg, melyek a sarkalatos törvények, ez inkább (országszervezési) tartalmuktól függött. A vonatkozó magyar jogirodalom utal arra, hogy a történelmi alkotmányozás folyamatában (utólag) maga a jogirodalom minősítette az egyes törvényeket sarkaltosnak, függően közjogi jelentőségüktől és nem meghozataluk módjától. A hatályos magyar Alaptörvény azonban zártkörűen nevesíti azokat a jogviszonyokat, amelyeket sarkalatos törvénnyel, tehát kétharmados törvénnyel kell szabályoznia az Országgyűlésnek.

Egyébként Pokol Béla munkáiban is fémjelzetten, a hatalomgyakorlás módjára is hatást gyakorlóan a jognak *különböző rétegei* vannak, maga a parlament által megalkotott törvény gyakran utal a *törvényi jogon kívüli szabályrendszerre* vagy sztenderdekre, továbbá a jogalkotás nem fejeződik be a törvények megalkotásával, a bíróságok, a *bírói gyakorlat* is ad a jognak „mélyítést”, azáltal, hogy az alkalmazás során értelmezi a (helyes) jog jelentését.¹⁷

A történelmi alkotmányi (sarkaltos) és „egyszerű” törvények egymással nem hierarchikusan vannak alá- és felé rendelési kapcsolatban, hanem *egymással horizontálisan kell összhangban lenniök*. A történelmi alkotmány elmélete arról szól, hogy akár az egyszerű törvények is lehetnek sarkalatosak, ilymódon „alkotmányi”, vagyis hatalomkorlátozó jellegűek, vagy a hatalom gyakorlá-

¹⁷ Ld. pl. Béla POKOL, *Die graduelle Verdoppelung des Rechtssystems durch die Verfassungsgerichtsbarkeit, Jahrbuch für Ostrecht*, Verlag C.H. Beck, München, Band 61 (2020), 165–184. Pokol Béla szerint a magyar alkotmányfejlődésre, azaz a jog struktúrájára nézve három tendencia állapítható meg: „*A jogi normák rendszere, mint más értelmi rendszer, egyre inkább mint három jogréteg együttes terméke tud működni az utóbbi évszázadok társadalmában: (1) jogalkotási folyamatokban alakuló szövegréteg; (2) a jogi szövegben levő fogalmak, kategóriák, disztinkciók, értelmi összefüggéseit tisztázó és és kidolgozó jogtudósok jogdogmatikai rétege; és végül (3) a jogot az egyes esetekre alkalmazott-pontosító felsőbíróságok eseti jogrétege adja a jogrendszer három rétegét az 1800-as évektől kezdve.*” Ld. POKOL Béla, *A jogrendszer duplázódása*, In: *A jogrendszer többrétűsége* (szerk.: TÓTH J. Zoltán), KRE ÁJK, Acta Caroliensis Conventorum Stientiarium Iuridico-Politicarum, XXX, Budapest, 2020, 10.

sának módjáról és kereteiről szólóak, ha sorsfordulókon, a korábbihoz képest, lényegesen mást, nem öncélúan, a megváltozott társadalmi elvárásoknak megfelelően újat sugallnak. Mivel az „új” más, másról szól, nem is állhat ellentétben a „korábbival”. Az „új” sarkalatos törvény, kivéve, ha ellentmond a korábbinak, a korábbi nem szünteti meg.

Ehhez hozzá fűzhető, hogy *Werbőczy Tripartitumában*¹⁸, a kor szellemében (mégis) szó van az új és a régi törvény, azaz a törvény és szokás, alkalmazási sorrendjéről, amennyiben tartalmuk ellentétes. Ilyen esetben főszabályként az új törvénynek ad előnyt. A szokás azonban Werbőczy Tripartitumában, különösen a helyi, hosszantartóan kialakult, mindenki által elfogadott és követett norma, melynek alkalmazhatóságát az általános vélemény is alátámasztja, felülírhatta a törvényt.

A történelmi alkotmány egyébként *nem egyszerre*, egy időben, nem egyetlenegy szisztematikus, országszervezési aktusban jön létre, *hanem időben egymástól eltolódva*, de ennek ellenére, egymást kiegészítve, együtt képezi a hatalom működését és korlátozásának módját. Mint fennebb jeleztük, azzal a megszorítással, hogy az újabb sarkalatos törvény elvben nem szünteti meg a korábbi, mert másról szól. Így az ún. történelmi alkotmány doktrínája szerint az alkotmányt több, különböző, sorsfordulókat fémjelző időszakokban meghozott országszervezést és ezeknek alapjait érintő törvények képezik. Ezzel szemben áll az ún. *chartális alkotmány*, mely teljességre törekedve, *egy egységes, egy időben meghozott jogi aktusban szabályozza a hatalmi ágak hatáskörét és illetékességét, működési rendjét és rendszerint, az át nem vett részekben, megszünteti a korábbi alkotmányt.*

A hatályos magyar Alaptörvény kombinációja a történelmi és a kartális alkotmánynak, igaz, hangsúlyozván a kartális elemeket is, belértve azt is, hogy a jogforrások csúcán levő általános jogi aktussal, az Alaptörvénnyel összhangban kell, hogy legyen az egyszerű és a sarkalatos törvény is.¹⁹ Ugyanakkor elő-

¹⁸ Ld. pl. HAMZA Gábor, *Werbőczy Tripartituma mint sajátos jogforrás*, In: *Vajdasági Magyar Tudományos Társaság, a Magyar Tudomány Napja a Délvidéken* (szerk. SZALMA József), 2011, Újvidék, 2012, 31–43.; uő., Szent István törvényei és Európa, In: *Nem akarunk csonka Európát*, i. mű, 105–120.; uő., *Das Tripartitum von István Werbőczy* i. mű, 49–63.; uő., *Werbőczy Hármaskönyvének jogforrási jellege*, Jogtudományi Közlöny, 1993, 48, 231–233; uő., *Tripartitum mint jogforrás*, In: *Degré Alajos emlékkönyv*, UNIÓ Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1995, 77–85.

¹⁹ Ld. SZALMA József–CSERVÁK Csaba, *A történelmi, történeti alkotmány és értelemezési kérdései az új magyar Alaptörvény fényében*, *Létünk*, Újvidék, XLVII. évfolyam, 2017. évi 2. szám, 9–38. Ld. az Alaptörvény R) cikkének (1), (2) bekezdéseit: „(1) Az Alaptörvény Magyarország jogrendszerének alapja. (2) Az Alaptörvény és a jogszabályok mindenkire kötelezőek.” Az Alaptörvény T) cikke szerint pedig: „(1) Általánosan kötelező magatartási szabályt az Alaptörvény és az Alaptörvényben megjelölt, jogalkotói hatáskörrel rendelkező szerv által megalkotott, a hivatalos lapban kihirdetett jogszabály

irányozza a tételes magyar alkotmányi jog szerinti sarkalatos törvény intézményét is, melynek meghozatala minősített parlamenti többségi voksot követel meg, mivel az alkotmány „folytatásaként” szolgál, azért, mert az ország működési rendjét közelebről szabályozza.

A fevilágosodás és a természetjogi jogfilozófia hatalom-korlátozási doktrínája. Jó háromszáz évvel ezelőtt, közöttük a természetjogász és morális jogfilozófusok (pl. Aquinói Szt. Tamás) megállapították, hogy az összes hatalmi ág „egy kézben tartása veszélyes”, mert ez a hatalommal való visszaéléshez vezet(het), még a legbecsületesebb, legnemesebb uralkodó esetében is. A polgároknak az államhatalmi szervek visszaélése elleni védelmét szolgálóan jött létre a hatalmi ágak (kormányzati, törvényhozási és jogalkalmazási-bírói hatalom) egymástól való szétválasztása. Úgyhogy, mára már a hatalmi ágak egymástól való szétválasztása minden valódi demokráciára egyaránt jellemző. A jogállamiság – a jogállamiság felé való törekvés – közérdek, a jogba vetett bizalom biztosítása, a jogbiztonság céljából mindenkinek érdeke, a legfelsőbb hatalmi szerveknek, az állampolgároknak és szervezeteknek egyaránt.

Reformáció. Az állam és az egyház egymástól való különválása (a Luther Márton által meghirdetett elvek mentén) a reformáció korszakában, jelentős változásokat hozott.²⁰ Hosszútávon a vallásszabadságot, a lelkiismereti szabadságot segítette elő. Korábban az egyház legfelsőbb klérusa szerves része volt az államhatalomnak, s így az államhatalmi szervek végrehajthatták az egyházi döntéseket. A reformáció hatására, az egyház többé nem igényelhetette az állam közreműködését az egyház által marasztaltak szankcionálását illetően. Így, ennek (is) köszönve, Közép-Európában is kifejezésre jutott a lelkiismereti szabadság, a vallási türelem, a bevett vallási közösségek, egyházak szabad tevékenysége, belérv a gondolat- és a vélemény-nyilvánítási szabadságot. Az állam és egyház tevékenységének különválása ma nem jelenti azt, hogy az egyház az állam részéről ne nyerhetne támogatást. A magyar Alaptörvény VII. cikkének (1) bekezdése szerint „mindenkinek joga van a gondolat, lelkiismeret és vallás szabadságához. [...]”. E cikk (3) bekezdése értelmében „az állam és a vallási közösségek különváltan működnek. A vallási közösségek önállóak”.

A hatalmi ágak különválása a polgári korszaktól kezdődően. A bírói ítéletek típusai. A hatalmi ágak szétválasztása, különválása a polgári korszaktól

állapíthat meg. Sarkalatos törvény eltérően is megállapítja az önkormányzati rendelet és különleges jogrendben alkotott jogszabályok kihirdetésének módját. (2) Jogszabály a törvény, a kormányrendelet, a miniszterelnöki rendelet, a Magyar Nemzeti Bank elnökének rendelete, az önálló szabályozó szerv elnökének rendelete és az önkormányzati rendelet. (3) Jogszabály nem lehet ellentétben az Alaptörvénnyel.”

²⁰ Vö.: HAMZA Gábor, *Gondolatok az állam és az egyház(ak) kapcsolatának alakulásáról, történeti áttekintés*, Magyar Tudomány, Budapest, 2012/57. sz., 653–659.; uő., *Jogtudományi Közlöny*, 2012/67. sz., 131–134.

keződően és a mai jogrendszerekben a következő: 1) a *törvényhozási* hatalom (Legislative, n.) a választott parlament (pl. Németországban a Bundestag, Magyarországon az Országgyűlés) hatáskörébe tartozik. 2) A *végrehajtó hatalom* (ausführende Gewalt, execution, fr., kormányzati, közigazgatási hatalom, m.) feladata, hogy a törvényt végrehajtsa. Ide tartozik a kormány, a közigazgatás és a rendőrség. 3) *Bírósági*, v. jogalkalmazási hatalom (Rechtssprechende Gewalt, die Judikatur, n., bírósági hatalom, m.), mint független hatalom, mely konkrét jogeset, jogvita kapcsán arról határoz, mi az, ami a törvények szerint helyes és mi az, ami nem helyes, jogellenes magatartás esetében kimondván a törvényben megszabott szankciót. A bíróság a polgári perekben, az eljárásjogi jogszabályokkal összhangban, különböző típusú ítéleteket hozhat. Ha a kereseti kérelmet a jogszabályok értelmében alaposnak tartja, cselekvésre vagy mulasztásra kötelező *marasztaló* ítéletet, ha pedig alaptalannak tartja, *elutasító* ítéletet; ha a kereset megállapításra irányul, *megállapítási* (deklaratív) ítéletet; ha pedig a kereset jogváltozásra irányul, jogváltoztatási, jogmódosító (*potestatív*) ítéletet. Ha az ítélet megtámadására a rendes jogorvoslati eljárásban a jogorvoslati határidőn belül, nem kerül sor, vagy ha megtámadására sor kerül, a másodfokú eljárásban hozott döntés, feltéve, ha nem történt első fokra való újratárgyalási visszautalás, *jogerőssé*, majd *végrehajthatóvá* válik. Míg a rendes perorvoslatok rendszerint halasztják, a rendkívüliek rendszerint nem halasztják a végrehajtást.

Diszpozitív és oficiális eljárások. A modern európai jogrendszerekben, így a hatályos magyar jogban is a *polgári* peres eljárás *diszpozitív*, megindítása és folytatása a felek indítványozásán múlik, a bíróság főszabályként nem jár el hivatalból, beleértve a bizonyítási eljárást.²¹ Ez azt jelenti, hogy a polgári peres eljárásban a bíróság csak a felek által indítványozott bizonyítékokat veszi fel. Pl. helyszíni szemle, okiratba való bekekintés, felek, tanúk meghallgatása, szakértői véleményezés. A *közjogi* eljárások, mint pl. a büntetőeljárás vagy a közigazgatási eljárás főszabályként *hivatalból* (ex officio) indított és vezetett. A bizonyítási eljárás során a közjogi eljárásokban a materiális igazság felderítése céljából, közérdekre tekintettel, a bíróság olyan bizonyítási eszközt is alkalmazhat, amelyeket az eljárás indítványozója nem javasolt.

6. *Az állami kárfelelősség, szerveinek állampolgároknak jogellenes károkozó magatartása esetében.* Nemcsak civilisztikai, hanem közjogi szempontból is jelentős, hogy a modern jogállamban, rendszerint a polgári jogi kódex (pl. német BGB, magyar Ptk., francia Code civil stb.) előíranyozza az állam kárfelelősségét (német jog), vagy a jogellenesen eljáró szervének felelősségét (magyar jog), amennyiben a *jogellenesen eljáró szerve az állampolgárnak kárt okoz.* Az állami, azaz szerveinek kárfelelősségi feltétele, hogy az állampolgár élt a ren-

²¹ Ld. pl. UDVARY Sándor (szerk.), *Polgári eljárásjog*, 4. átdolgozott, hatályosított kiadás, Patrocínium, Budapest, 2021, 21.

delkezésére álló jogorvolattal, az eljárás jogellenességének kiküszöbölése céljából. A polgári korszak előtti abszolút rendszerekben és az ún. „reálszocialista” (oktrojált) korszak idején, az állam, (szuverenitására hivatkozva) nem volt kárfelelősségre vonható azért a kárért, amit az állampolgárnak szervei által okozott. A jogállamban, ha az állam az állampolgárral polgári jogi kapcsolatban áll, pl. szerződést köt az állampolgárral, vagy szerződésen kívül, jogellenesen kárt okoz neki, lévén, hogy a polgári jogi kapcsolatban, bárki legyen az egyik és másik fél, akár az állam is, a Ptk. értelmében a felek egyenrangúak, az állam is köteles teljesíteni a magánjogi szerződésben vállalt kötelezettségét, vagy, ha az állampolgárnak kárt okozott, akkor köteles azt megtéríteni.

7. *A tulajdon kontinuitása és a rendszerváltás előtti jogállamiság hiányában előálló diszkontinuitásának orvoslási módjai.* A modern jogállam egyik alapvető jogként szereplő jogosultsága a jogszerűen szerzett tulajdon szavatolása és kontinuitása. A kötelmi jog elvülhet, a tulajdoni jog elvben nem. A tulajdon átruházására, jogutódlására sor kerülhet szerződés, vagy végrendelet útján. A jogállamban ingatlantulajdon kisajátításra csak közérdekből történhet megfelelő, teljeskörű, azonnali kártérítés ellenében. A rendszerváltások előtti oktrojált ún. szovjet típusú „szocialista” rendszerek, lévén, hogy nem voltak jogállamok, tagadták a tulajdon kontinuitását, a magántulajdonban levő ingatlanokat, ipari létesítményeket államosították mindennemű kárpótlás nélkül. Ezért a rendszerváltások során felmerült a tulajdon vissza-származtatásának kérdése. Azért, hogy a jogállam „szünetelése” során elkövetett tulajdonnal való állami visszaélések tekintetében helyreálhasson a méltányatlanul elvont magántulajdon előző tulajdonosi állapota, vagy ennek kárpótlása. Németország egyesítését követően (BRD), a volt Kelet-Németországra (DDR) vonatkozóan ez természetben (in natura) történt meg, oly módon, hogy szövetségi alkotmányerejű törvény alapján a volt ingatlantulajdonosok, vagy jogutódjaik visszakapták eredeti ház-, föld-, telektulajdonukat. Az ingatlan-nyilvántartásban törölték az állami tulajdont és az államosítást megelőző tulajdonos, vagy jogutódja vált újra tulajdonossá. A későbbi törvények rendezték az ingatlan bérlőjének jogi helyzetét, főszabályként maradtak bérlők, de a bérbeadó többé nem az állam, hanem az új, azaz a régi tulajdonos lett. Más rendszerváltó országokban nem a természetbeni helyreállítás történt meg, hanem a legtöbbször az államosított ingatlan értékéhez képest előfordulóan nem teljes értékű pénzbeli kárpótlás (Magyarországon pl. a kárpótlási jegyek) útján.²²

8. *A jorvoslathoz való jog.* Fontos fémjelzője a modern jogállamiságnak, hogy biztosított az alsóbb fokú bírósági határozatok ellenében fellebbezteli (tényállásbeli, anyagi és eljárásjogi) kontroll céljából, a *jorvoslathoz való jog.*

²² Ld. SZALMA József, *Vagyon-visszaszármaztatás és privatizáció a rendszerváltó országokban*, VMTT, Atlantis Kiadó, Újvidék, 2005, 7–61.

A rendes perorvoslatok halasztják a bírói ítéletet, a rendkívüliek nem, de arra szolgálnak, hogy a törvényellenes ítéleteket hatályon kívül helyezzék és újratárgyalásra bocsássák. Csupán példaként emlíhetjük, hogy az európai polgári perrendtartások, belértve a hatályos magyar Pp.-t is, maradéktalanul előíranyozzák mind a rendes, mind a rendkívüli jogorvoslatokat.²³ A jogorvoslatok lehetővé teszik, hogy a jogrend kiiktassa azt az ítéletet, mely tévesen állapította meg a tényeket, helytelenül alkalmazta az anyagi és eljárési jogot.

9. *A jogállamiságra vonatkozó eklektikus és szintetikus definíciók az egyes jogrendszerek elméletében.* A német jogban a *Rechtsstaat* kifejezést mai értelmében elsőként Karl Theodor *Welcker* használta az 1813-as évben megjelent *Die letzte Gründe von Recht, Staat und Strafe* c. művében.

Az angol jogban a „*rule of law*” jelentését Wenn *Dicey* pontosította elsőként, szinte a mai értelmével teljesen megegyezően az 1885. évben megjelentetett főművében: *An introduction to the Study of the Law of the Constitution*. (A rule of Law akkori és mai jelentése: a hatalommal felruházott emberek sem állnak a jog felett).²⁴ *Dicey* szerint a jogállamok három legfontosabb ismérve a következő: 1) A szokásos törvény feltétlen többsége, vagy döntő súlya az önkényes hatalomgyakorlással szemben. 2) A törvény előtti egyenlőség, vagyis minden társadalmi osztály egyenlően alávetett az ország általános törvényének, amit a közönséges bíróságok szolgáltatnak. 3) Az Alkotmány az egyének jogainak közvetkezmenye, ahogyan azt a bíróságok meghatározták és alkalmazzák. Az angolszász jogban nemcsak a törvény, hanem a bírói álláspontok is jogforrásként minősülnek és más hasonló esetekben is a méltányosság, vagy az egyenlőség (*equity*) elve alapján mérvadóak. A történelmi magyar jogban, hasonlóképpen a curiai álláspontok, törvényi jogszabály hiánya esetében a magyar szokásjogra alapozva jogforrásként mérvadóak voltak más hasonló esetekre nézve.

A strict hatalomági különválasztásának látszólag ellentmond az, hogy a precedensjogi rendszerekben a törvényi mellett a legfelsőbb bírósági állásfoglalás

²³ Ld. pl. a német Pp 511–577. paragrafusait (Die Rechtsmittel) In: Zivilprozessordnung vom 30. Januar 1877 idF Bekanntmachung vom 12. September 1950, ld. pl. In THOMAS/PUTZO, *Zivilprozessordnung*, Kommentar 27. Auflage, Verlag C.H. Beck München, 2005 ad 653, Par. 511–577; az osztrák Pp. 467–547. paragrafusait, (Zivilprozessordnung, ZPO, Gesetz vom 1. August 1895 betreffend die Einführung des Gesetzes über gerichtliche Verfahren in bürgerlichen Streitigkeiten – Zivilprozessordnung, RGBl 1895/112, zuletzt geändert durch BGBl I 2006/7, in MAYR/BROLLI (Hrsg.), *Zivilverfahrensrecht*, Stand 2007, Verlag Österreich, 6. Auflage, Wien, 2007, ad 53., ad 120.); Georg E. KODEK, Peter G. MAYR, *Zivilprozessrecht*, 2. Auflage, facultas.wuv, Wien, 2013, ad 360.; Peter G. MAYR, *Euroäisches Zivilprozessrecht*, facultas.wuv, Wien, 2011, (Europäisches Primärrecht, 26., Europäisches Sekundärrecht, 30.). Az eljárásjogi közösségi jogszabályok főként rendeleti formában jöttek létre és elsősorban a kézbesítésre, a bizonyítási eljárásra és a végrehajtásra vonatkoznak.

²⁴ Vö.: Tom BINGHAM, *The Rule of Law*, London, Penquin, 2010, 5.

is jogforrásként szerepel. Ilymódon ugyanis a jogalkotói hatalom „duplázódik”, mert egyaránt a bírói és parlamenti tevékenységben is megjelenik. Habár ez a jelenség valóban fennállt vagy fennáll e rendszerekben, a jogállamiság ezáltal nem kérdőjelezhető meg. Ugyanis a precedensjogi rendszerekben a bíró nem arbitráris (tetszőleges), bármely előzetes szabályt mellőzve hoz határozatot. Az angolszász jogban az előzetes szabályt képezi a precedens (kays law), vagyis olyan korábbi legfelsőbb bírósági döntés, amit az alsófokú bíróságok mintegy normatív analógiaként alkalmaznak hasonló esetekben. Az előzetes jogszabály hiánya esetében az ítélkezés alapja lehet ezen kívül a méltányosság és az egyenlőség elve. A történelmi Magyar jogban előzetes szabályként a szokásjog volt mérvadó. Egyébként a mai kontinentális jogrendszerekben, akár azokban is, amelyek a strict hatalomági elválasztáson alapulnak, gyakorta a törvény szűrőjén keresztül a nem állami jogalkotási tevékenységből eredő szabályokat, így a szokásokat is, a kereskedelmi szokványokat, erkölcsi szabályokat stb. „beengedik” a jogrendbe. Így van ez a magyar Ptk.-ban (pl. jóerkölcs)²⁵, a német BGB-ben (die gute Sitten),²⁶ a francia Code civil-ben (bonnes moers, cotumes)²⁷ és más polgári jogi kódexek szabályai szerint is.

Az USA-ban a joguralom fogalma összefonódott a hatalmi ágak elválasztásának elvével. A jogalkotás, a jogalkalmazás és az igazságszolgáltatás szétválasztását először *Massachusetts* alkotmánya mondta ki 1780-ban: a hatalmi ágak nem vehetik át egymás hatalmát és nem helyezkedhetnek a törvény uralma fölé.

Franciaország, ahol a hatalomágak egymástól való elválasztásának eszméje (egyik megalkotója Maximilian Robespierre, aki eredetileg ügyvéd volt) elsőként jutott kifejezésre, a polgári forradalom előtt abszolút monarchia volt. 1789-ben az uralkodó, XVI. Lajos kezében az összes legfelsőbb hatalmi ág összpontosult. Ő, nyilatkozata szerint, „Isteni megbízottként” végezte (világi) uralkodói teendőit. Robespierre mellett Jean Jaques Rousseau a *Társadalmi szerződés* c. művében fogalmazta meg a polgári államra vonatkozó elképzeléseit. Ennek alapján, másfél hónappal a Bastille bevétele után, 1789. augusztus 26-án, a francia nemzetgyűlés meghirdeti az *emberről* és a *polgárról* szóló nyilatkozatot, amelyben szavatolni kívánta az ember és a polgár jogait, nevezetesen a *szabadságot* és az *egyenlőséget*, a tulajdon védelmét, a biztonságra való jogot és az elnyomással szemben való ellenállás jogát, a személyes sza-

²⁵ Ld. a Ptk. 6:96. paragrafusát (Jóerkölcsbe ütköző szerződés). Pl. in: *Polgári Törvénykönyv*, Patrocínium, Budapest, 2021, 248.

²⁶ Ld. A BGB 138. paragrafusának (1) bekezdését (Sittenwidriges Rechtsgeschäft), pl. in: BGB – Bürgerliches Gesetzbuch, mit dem Einführungsgesetz zum BGB, AREA Verlag, Köln, 2005, 54.

²⁷ Ld. Code civil, 6. szakasz, in: Xavier HENRY, Guy VENANDET, Georges WIEDERKEHR, Pascal ANCEL, Alice TISSERAND-MARTIN, Pascale GUIOMARD (red.), *Code civil*, 119. Édition, Dalloz, Paris, 2020, 72, 74–77.

badságot és sérthetlenséget, az ártatlanság véelmét, a meggyőződés szabadságát, valamint a főhatalom felépítésére és ellenőrzésére vonatkozó elveket, az egyenlő adózási jogot stb.²⁸ Franciaországban a forradalom előtt a nemesség és az egyházi főméltóságok *különjogokat* élveztek. Az állam és a társadalom szigorú, hármas rendi tagozódás alapján működött. Az első rendet az egyházi méltóságok (Geistlichkeit) képezte, a másodikat a nemesség (die Adel), ők voltak az ország művelhető területe nagy részének a tulajdonosai. A harmadikat a kereskedők (Kaufleute), kézművesek és mindenekelőtt a földművesek képezték. Utóbbiak a jövedelmük hetedével tartoztak a nemes földtulajdonosoknak, valamint adóztak az egyháznak és az uralkodónak. A francia forradalom során felmerült az államforma kérdése, vagyis az, hogy az ország a *királyság* (*abszolút monarchia*) helyett az *alkotmányos (relatív) monarchia* vagy a *köztársasági* államformát vegye fel. A forradalmárok részéről sokan a király lemondását követelték és az arisztokrácia hatalomból való visszavonulását (sans culottes – „fehérnadrágosok” nélküli hatalom). Ehelyett a népuralmat követelték. 1892-ben XIV. Lajost börtönbe vetették és sor került Franciaország köztársasággá való kikiáltására. Mivel Robespierre tartott attól, hogy az ancienne regim (régi rezsim) hívei erőszakosan fognak közbelépni, ún. forradalmi bíróságot hozott létre, mely a régi rezsim hívei ellenében több tízezer halálos ítéletet hozott, gyakorlatilag a politikai ellenfelei ellenében terrort vezetett be. Maga Robespierre rémuralmának 1894. júniusában fogságba kerülése által vége lett. 1804-ben az akkor fiatal generális, Bonaparte Napóleon (aki ugyanazt hirdette: *l'état se moi – az állam az én vagyok*) vette át a hatalmat, majd megkoronáztatta magát és ezzel a Francia Köztársaság 15 év után megszűnt, újra monarchiává vált. Napóleon a jogi kultúra szempontjából nem az újraindított monarchista hatalom és hadjáratai miatt vált ismertté, hanem a Code civil (1804), a francia polgári törvénykönyv megalkotásához való hozzájárulása által. Igaz, habár állítólag ott volt a megalkotásánál, vagyis a kodifikációs bizottság összes ülésén, ezt semmiképpen nem ő alkotta meg, hanem a kor legkiemelkedőbb jogtudósai. Azt is figyelembe kell venni, hogy a Code civil megalkotása tudományos, kodifikációs bizottsági szinten, már húsz évvel korábban megkezdődött. A Code civil meghirdette a polgárok törvény előtti egyenlőségét, a szerződésköti szabadságot, melyet csak a közrend (l'ordre public), a jószokások (bonnes moers) és a kényszerítő törvényi jogszabályok korlátoznak. Figyelemmel a polgári forradalom jelszavira: liberalité, fraternité et égalité. A polgári korszakban fogant strict hatalomági szétválasztás a mai francia jogban is, többek között, olymódon is érvényesült, hogy a legfelsőbb bíróság (Cour de cassation) nem hoz konkrét jogesettől független általános érvényű jogegységi álláspontokat, és csupán egyedi ügyekben dönt a hozzá beérkezett jogorvoslatokról kasszációs jelleggel,

²⁸ Vö.: BIHARI Ottó, Államjog, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987, 16.

azaz a helytelen jogalkalmazás esetében az esetet visszautalja útjratárgyalás végett az alsóbb fokú bíróságnak. Tehát a bíróságok csak jogalkalmazó és nem jogalkotó szervek.²⁹

A közép-európai nagyhatalom, *Ausztria* (azaz a Habsburg uralkodók), melynek a török uralom felszámolása után (karlócai béke, 1699. január 26.)³⁰ részévé vált Magyarország is, alapvetően és eredendően, jórészt abszolút monarchia volt (1848-ig, majd 1849–1861-ig)³¹, s nemcsak annál fogva, hogy igen sok nemzetiséggel rendelkezett. Nemigen vette szívesen a francia forradalmat, mert azt tartotta, hogy a hierarchikus társadalomból való áttérés a jogegyenlőségi, polgári társadalomba, súlyos nehézségeket, ellentmondásokat, esetleges szeparációs tendenciákat fog okozni. Ezért Poroszországgal (a mai Lengyelország északi része, mely akkoriban Németországhoz tartozott) szövetkezett, hogy segítse a francia ancien rezsimet újból hatalomhoz jutni. Igaz, ennek ellenére jelentős jogfejlődési irányként az Enns-en belüli országgrészben és Magyarországon is a hatalomágak elválasztása iránti törekvés jutott kifejezésre, különösképpen 1867. év után.³² Az 1848-as évi sarkalatos (történeti értelemben alkotmányi jel-

²⁹ Ld. pl., SARGOS, *Principes généraux du droit privé dans la jurisprudence de la Cour de cassation*, JCP /Juris-Classeurpériodique (Semainejuridique), édition générale/, Paris, 2001., I. 306.; uő., *Les piliers de la sagesse du droit 2015*, no 34.; GRIEDEL, *Principes généraux du droit D.* 2002, Chron. 228 et 345; MORVAN, *Visas de principes dans la jurisprudence de la Cour de cassation*, LPA (Les petites affiches) 8 juin 2005; GENEVOIS, *Le Conseil d'État, et l'interprétation de la loi*, RFDA (Revue Française de droit administratif, Dalloz, Paris), 2002, 877.; Alfred RIEG, *Interpretation par le juge*, Trav. Assoc. Capitant, XXIX- 1978, 70.

³⁰ A Karlócai békét I. Lipót (Leopold) német–római császár és magyar király kötötte meg II. Musztafa oszmán szultánnal 1699. január 26-án, a Pétervárad és Belgrád között félúton elhelyezkedő Karlóczán, melyben a szultán elismerte a magyarországi, addig általa uralt területeinek elvesztését, miután a Savoyai Jenő herceg vezette keresztény hadak a zentai csatában (1697. szeptember 11-én) súlyos vereséget mértek az oszmán seregre. Magyarország Ausztria részévé válván visszakerült európai státuszába, de a mindinkább érvényesülő túlnyomó német elnyomás ellenében az ország függetlenségét, szabadságát kívánó mozgalmak alakultak ki, mint a Rákóczy Ferenc által megindított felkelés.

³¹ Vö.: STIPTA István, *Az abszolutizmus fogalma, változatai és alkotmánytörténeti jellemzői*, In: KÉPES György (szerk.) *Az abszolút monarchia*, Godolat Kiadó, Budapest 2011, 106–127.; uő., *Jogállam, vagy konzervatív monarchia*, Tanulmánykötet az Osztrák–Magyar Monarchia közjogi jellegéről, Jogtörténeti Szemle, 2011, 3, 60–61.

³² Ld. pl. HELBLING Ernst Carl, *Die Entwicklung des Grundsatzes der Trennung der Justiz von der Verwaltung in historischer Schau mit besonderer Berücksichtigung Österreichs in dessen jeweiligen Grenzen*, Annali della FISA 3 (1966), 254–258.

legű) magyar törvényeket figyelembe véve, a jogtörténeti irodalom e korszakra nézve, Ausztriát és Magyarországot alkotmányos monarchiának minősíti.³³

A jogállamiság felé való törekvést a *svájci* alkotmányfejlődés is felmutatja. Igaz, ez a fejlődés a konföderalizmus és a föderalizmus híveinek vitája, konkurrenciája és dialógusa (előfordulóan „erővonala”) jegyében, azaz abban a kételyben mutatkozott meg, hogy a föderális, vagy a kantonális szabályok biztosítják-e, nyújtják-e eredményesebben a jogállamisági garanciákat. E konkurencia váltakozóan, hol a föderális, azaz a centrális erővonalaknak, hol a kantonális kompetenciáknak erősödését vonta magával. Az 1798. év előtt Svájc (alte Eidgenossenschaft) városállamok közötti államszövetség (Staatenbund) volt, amely 13 települést ölelt fel. Közös szerve az országgyűlés volt (Tagsatzung), amelynek a feladata a közös érdekekkel kapcsolatos egyetértés elérése volt. A francia csapatok bevonulásával (1798) a korábbi szövetség megszűnik, helyette létrejön az egységes államot jelentő Helvét Köztársaság (1798–1803). Az 1798. évi első Helvét Alkotmány radikálisan megszünteti a korábbi konföderációval való kontinuitást és az untaristák (centralisták) győzedelmeskednek a föderalistákkal szemben. Ez hozza meg a francia forradalommal való kapcsolatot, mely többek között, hatást gyakorolt a polgárok jog előtti egyenlőségére, a hatalomágak egymástól való szétválasztására, a szabadságjogok szavatolására, a népszuverenitás érvényesítésére, az általános iskoláztatási kötelezettség bevezetésére. Napóleon mediációs (közvetítési) aktusai (1803. február 19.–1813) hozzájárultak az unitaristák és a föderalisták kiegyezéséhez, ami létrehozta az államok (kantonok) szövetségét (Staatenbund). A kantonok szuverenitása újból helyreállt. A szövetségnek csupán kevés hatásköre maradt. A bécsi Kongresszus után (1815) Svájc neutrális („el nem kötelezett”) országgá vált, és hozzá néhány új állam (kanton) is csatlakozott. 1848-ban létrejön a szövetségi állam az 1848. évi Alkotmány hatályba lépésével. Ez az Alkotmány elfogadja a jogállamisági elveket, a kantonokat felruhazza a saját alkotmány meghozatalának jogával, a szövetség hatalmi kompetenciáinak meghatározása során az észak-amerikai uniós alkotmány szolgált (1787) kétkamarás parlament bevezetésével. 1874-ben kerül sor az alkotmány teljeskörű revíziójára. Ez gyakorlatilag az 1848. évi alkotmány talaján épült ki és a közvetlen demokrácia érvényesülését hangsúlyozta. Szabályozást nyertek a szövetségi hatáskörök, ezek növelték a szabadságjogokat és bővítették a szövetségi bíróság hatáskörét. A szövetségi alkotmány második, teljes körű revíziójára 1999-ben került sor. Megelőzte a Bundesbeschluss über die Totalrevision der Bundesverfassung vom 3. Juni 1987 (BBl II 963), vagyis a Szövetségi Határozat a Szövetségi Alkotmány teljes körű

³³ RÉVÉSZ T. Mihály, STIPTA István, VÖLGYESI Levente, *Az alkotmányos monarchia (1848 alkotmánya)*. In: MEZEY Barna, *Magyar Alkotmánytörténet*, Osiris Kladó, Budapest, 2003, 244–252.; MEZEY Barna, GOSZTONYI Gergely (szerk.), *Magyar Alkotmánytörténet*, 2020, i. mű, 294–295.

revíziójáról. A reform erősítette az alapjogokat, melyeknek oltalmát a szövetségi bíróság hatáskörébe utalta. Svájcban föderális szinten négy hivatalos nyelv van: a német, a francia, az olasz és a rétoromán. A kantonális szintet figyelembe véve, melynek saját törvényhozása van, ezek egy- vagy többnemzetiségű kantonok, melyekben biztosított, többek között, a nyelvi jogegyenlőség.³⁴

10. *A jogállamiság oltalma a magyar jogfejlődésben.* A magyar, Kossuth Lajos által vezérelt nemzeti függetlenségi és jogegyenlőségi forradalom (1848) idején és ezt megelőzően, Magyarországon két különböző, polgárosodást célzó tendencia volt tapasztalható. *Széchenyi az emancipációt a gazdasági fejlődés által* (1830–1844. évi törvényozás), *Kossuth pedig a nemzeti függetlenség (önállóság) a polgárok törvény előtti jogegyenlősége által* kívánta elérni (1848–1849).

Széchenyi a nemzeti függelenséget fokozatosan, a nemzeti törvényhozói hatalom birtokában, az ország gazdasági fejlesztése útján kívánta elérni. Széchenyi törvényhozása (1830–1844) a *közjavak*, hidak, vasutak, vízi utak stb. (közérdekű és kárpótlással járó Kisajátítási törvény) és a gazdasági társaságok (bányatörvény, közkereseti társaságokról szóló törvény, csőd- és felszámolási törvény stb.) támogatása felé fordult.³⁵ A fejlesztés módját illetően pedig a *bankhitel* (Széchenyi István, Hitel, 1830) útján képzelte el és kísérelte megvalósítani. Széchenyi vitathatlan érdemei közé tartozik a *magyar tudomány* fejlesztésére irányuló törekvése, azáltal is, hogy az MTA jogelődjének, a Magyar Tudós Társaságnak 1825-ben birtokainak egyévi jövedelmével nyújtott támogató segítséget, ily módon nyilvánítva ki, hogy a tudásnak, a tudománynak, a tudásalapú társadalomnak fejlesztő, jelentős társadalmi, kulturális és gazdasági szerepe van.³⁶ Széchenyi törvényhozásának tudható be az 1840-ben meghozott *magyar*

³⁴ Ld. Ulrich HÄFELIN, Walter HALLER, Schweizerisches Bundesstaatsrecht, 5. Auflage, Schulthess Juristische Medien, Zürich, 2001. 12–23. Ld. továbbá: Hrs. EDUARD, Geschichte des neueren schweizerischen Staatsrechts, 3 Bde., Basel, 1920; Ulrich HÄFELIN, Die Fortbildung des schweizerischen Bundesverfassungsrechts, in den Jahren 1954–1971, Jahrbuch des öffentlichen Rechts in der Gegenwart NF 22 (1973); Martin KAYSER, Richter DAGMAR, Die neue schweizerische Bundesverfassung, Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht, 59 (1999) 985.

³⁵ Ld. az 1836. évi XXV. tc.-et Az ország közjává és kereskedését gyarapító magános vállalatokról, In: Magyar Törvénytár, 1836–1869. Évi törvénycikkek, Budapest, Franklin Társulat, 1896, ad 63.; 1840. évi X. tc. A vizekről és csatornákról, op. cit. ad 106.; 1840. évi XV tc. a váltó törvénykönyvről, op. cit., ad 109.; 1840. évi XVI. tc. a kereskedőkről, op. cit. ad 145.; 1840. évi XVIII. tc. a közkeresetre összeálló társaságok jogviszonyairól, op. cit. ad 150.; 1840. évi XII. törvénycik a csődületről (mai nevén: csödről), op. cit. ad 160.

³⁶ Széchenyi életének és munkásságának, tudományos tanácskozás alapján, az Ausztriai Magyarok Központi Szövetsége szentelt egy sokrétű, tudományos igénnyel írt könyvet: Die Vision von Mitteleuropa – Stephan Széchenyi (1791–1860) und seine Reformideen, Tausend Jahre Lebensgemeinschaft in Mitteleuropa, Integratio, im Auftrag des Zentralverbandes Ungarischen Vereine und Organisationen im Österreich, Herausgeber und Verlag Ernő Deák, Wien, 2002, ebben ld. pl., DEÁK Ernő, Széchenyi és a kortárs

*nyelvről szóló törvény*³⁷, mely az egész ország területén hivatalossá tette a magyar nyelvet az addigi latin nyelv helyett. A korabeli statisztikák szerint a törénelmi Magyarország területén a magyar népesség az egyes kisebbségekhez egyenként viszonyítva abszolút, de a kisebbségeket együttvéve „csak” relatív többségben volt. A magyar népességnek viszonylag kedvezőtlen aránya, többek között, az oszmán uralom idején alakult ki, mely jelentősen hozzájárult a népmozgásokhoz. Hozzáfűzhető, hogy a Magyar Jogi Enciklopédia (Budapest, 1900) tanúsága szerint, pl. a magyarországi németek (szászok) zöme, anyanyelvük mellett, beszéltek magyarul. De a magyar nyelvet más velünk együtt élő népek is szívesen megtanulták. A nyelvtörvények jelentősen hozzájárultak nemcsak a magyar jogi szaknyelv, hanem más magyar szaknyelvek fejlődéséhez. Oly módon is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában számos magyar nyelvű szakenciklopédia és tudományos mű jelent meg. Már korábban

magyar irdodalom, 131.; STIER Miklós, Széchenyi gazdasági programja a Hitel c. műve fényében, 121.; CSÁKY Mórítz, A nemzeti sokszínűség és a kulturális egyetértés – mint a közép-európai identitás mércéi, 105.; Széchenyi elképzelései Magyarország politikai és kulturális törekvései fényében, 167.; RESS Imre, A nemzeti legitimitáció és a magyarokról szóló szerb és horvát jogfelfogás, 335. stb.

³⁷ Ld. az 1840. évi VI. tc.-et a magyar nyelvről, In: Magyar Törvénytár, 1836–1869. évi törvénycikkek, Budapest, Franklin Társulat, 1896 ad 91. A törvény 11 paragrafusból áll, amely az országgyűlés, a bíróságok, az egyházi prédikációk, a királyi helytartó tanács előtti, az anyakönyvek vezetésének nyelve a magyar. A törvény elrendeli, „*hogy a magyar nyelvnek tudása s katonai véghelyeken is gyarapíttassék*”. Valójában a magyar nyelvtörvényt megelőzte az 1790. június 10-ei Országgyűlésen meghozott határozat, mely szerint az Országgyűlés két háza közötti üzeneteket magyarul kell lebonyolítani. Ide tartozik az uralkodó által szentesített 1790–1791. évi XVI. tc., mely a magyar nyelv (*nativa lingua hungarica*) jobb terjedését és fejlődését teszi lehetővé; az 1792. évi VII. tc., mely a magyar nyelv tanításáról és használatáról szól. Ennek fényében jön létre a pesti, pozsonyi, nagyváradi, zágrábi, pécsi és kassai akadémián a magyar tanszék. E sorba tartozik az az 1791. évi XXXI. erdélyi törvénycikk a magyar nyelvről: de negotiis publicis, intra ambitum principatus Transsilvania lingua hungarica pertractandis; az 1830. évi VIII. tc. a nemzeti nyelv használatáról (*lingua nationalis*), mely szerint a helytartó tanács kötelezően magyarul válaszol a törvényhatóságoknak, a Curia a hozzá magyar nyelven fellebbezett perekben magyarul határoz. Ide sorolható továbbá az 1847. évi I. erdélyi törvénycikk a magyar nyelvről. Vö.: NAGY Noémi, Magyar nyelvi szuverenitási törekvések a neabszolutizmus előtt – a magyar államnyelv bevezetésének története, In: MEGYER-RI-PÁLFFY Zoltán (szerk.), Szuverenitáskutatás, Gondolat, Budapest, 2020, ad 141. Az oktatás anyanyelvűsítése tekintetében fontosak Mária-Terézia tanügyi rendeletei (*Ratio edicationis*), melyek a német nyelv oktatása mellett alapfokon kötelezővé tették az anyanyelvi oktatást és a gimnáziumi oktatásban is kifejezésre juttatta az anyanyelv oktatását. Ld. MAGÓCSI István, A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskoláztatásban – Adattár az iskolai nyelvoktatás történetéhez, In: Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből, In: BÍRÓ Ferenc (szerk.), Argumentum, Budapest, 2005, ad 108.; DEME László, a XIX. század első felének harcai a nemzetii nyelvért, In: PAIZS Dezső (szerk.), Nyelvünk a reformkorban, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, ad 21. stb.

(XVII–XVIII. sz.) megindult a nyelvújítási mozgalom is (Kazinczy), ennek voltak jelentős eredményei. Ehhez Kölcsey, a Himnusz szerzője, a költő is rendkívüli hatással járult hozzá. Már korábban, a Ratio educationistól kezdődően, a törvények az oktatásnak anyanyelven történő érvényesítését tette lehetővé.

Kossuth törvényhozásában a nemzeti önállóságért, függetlenségéért és a polgárok törvény előtti jogegyenlőségéért, a modern polgári jogállamiságért és a nemzeti függetlenségért szállt síkra. Jelentős az 1848. évi XV. törvény, mely sarkalatosnak (konstitucionálisnak, a magyar történelmi alkotmány részének) tekinthető a magyar jogfejlődésben. Ennek két bekezdése volt, az első bekezdés első mondata az avicítás, azaz a rendi értelemben vett hierarchikus társadalom megszüntetéséről, más szóval a törvény előtti jogegyenlőségről, a másik mondat pedig a polgári törvénykönyv meghozatalának szükségéről szólt. (Utóbbinak Szalay volt a megbízottja, de az akadályozó körülményekre tekintettel tevékenysége nem sok eredménnyel járt, bár a kodifikációról szóló munkái jogirodalmi utalások alapján említésre méltóak.³⁸) Fontos közérdekű, közéleti kérdések merültek fel: ezek közül különösképpen a *sajtószabadság*.³⁹ Egyben az is, hogy Magyarországon bevezetésre kerüljön az egyenlő és általános választójog, ami annak idején okkal, csak tendenciálisan „haladt előre”, továbbá kifejezésre jutott a *kisebbségi igények* normatív megoldása, ami a kiegyezés utáni, egyes kisebbségek (többek között pl. a délvidéki szerbek) jogairól szóló törvényekben velük egyeztetve kifejezésre jutott. (Erről Ruszoly József, szegedi jogtörténész professzor, a kérdés kitűnő ismerője és kutatója írt magyar és német nyelven számos jelentős tanulmányt Magyarországon és külföldön).

A kisebbségekkel megkötött, az 1867. év utáni „kiegyezési” törvények igen jelentős, alapvetően pozitív normatív szemponjaitól eltekintve hozzáfűzhető, hogy a magyarországi (délvidéki) szerbség egy része a forradalom idején a centrális hatalom (Bécs) mellett adta le voksát, pontosabban a forradalomellenes hatalomrész mellett szállt síkra, mivel a leopoldiánusi (lipóti)⁴⁰ aktusok (I–VII) alapján privilégiumokat kaptak. Nekik nem felelt meg a jogegyenlőség, mert elvesztették volna előjogaikat. A délvidéki szerbség azon része, mely e pri-

³⁸ Ld. SZALAY László (publicista, jogtudós, 1813–1864), *A codificatióról*, Budapesti Szemle, 1840; Themis, 1837–1839; *A büntető eljárásról, tekintettel az esküdtisékekre*, 1841; uő., *A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz stb.* Ld. pl. in: *Magyar Jogi Lexicon*, VI. kötet, Pallas Irodalom- és Nyomdai Rt, 1907, 341.

³⁹ Ld. az 1848. évi XVIII. tc.-et: *Sajtótörvény*. Ennek 1. paragrafusára szerint: „*Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjesztheti.*” A 3. paragrafus szerint: „*ki valamely bűn, avagy vétség elkövetésére, egyenes és határozott felhívást tesz sajtó útján, és a bűn, avagy vétség valósággal el is követetik, a felhívó, mint bűnrészeset tekintetvén, a köztörvények súlya szerint büntettetik.*” Ld., Magyar Törvénytar, 1836–1868. évi törvénycikkek, Budapest, Franklin Társulat, 1896, 238.

⁴⁰ Ld. I. Lipót, 1658-tól, német és magyar király (1640–1705) egyházi és egyéb kiváltságokat biztosított a Délvidékre betelepülő szerbeknek.

vilégiumokat nem élvezte, csatlakozott a magyar jogegyenlőségi forradalomhoz. Zömében a korabeli igen jelentős lélekszámú délvidéki németység is a forradalom mellé állt. Persze, a joggyenlőségi forradalomnak voltak Bécsben is hívei.

Az osztrák–magyar *kiegyezést* követően (1867) – melyet *Deák Ferenc*⁴¹, ahogyan a jogtudomány és a társadalom joggal nevezi és méltatja, a Haza bölcsé alapozott meg miután a *magyar Országgyűlés visszanyerte az önnálló törvényhozási illetékességét* – számos olyan sarkalatos törvény jött létre, mely jelentősen hozzájárult mind a jogegyenlőség eszméjének, mind a jogállamiság érvényesítéséhez. Deák indítványozta a magyar polgári jogi és más kodifikációk meghozatalát. A hazai bírósági hatalom működését illetően, rendkívüli jelentőséggel bírt, többek között az 1869. évi *bírói hatalomról és függetlenségéről* szóló IV. törvény, mely kizárta a bíróságok más hatalom általi utasíthatóságát, megszabván, hogy a bíróság a törvényhez és a szokásjoghoz kötött.⁴² Ide tartoznak a *bíróságok szervezéséről* szóló törvények is. Ugyanakkor a jogállamiságot elősegítő jelentős *kódexek*, törvények meghozatalára is sor került. Említsük meg csak az 1875. évi Kereskedelmi Törvénykönyvet, mely a korabeli európai törvénykönyvek szintjén állt, az 1878. évi V. törvényt, a modernizált Büntető Törvénykönyvet (Csemegi kódex), mely elfogadja a nullum crimen elvét, mely ugyan szigorú volt, de csak elvértve írta elő a halálbüntetést. E kódex általános része 1950-ig, különös része pedig 1961-ig volt hatályban.⁴³

Ennek a korszaknak egyik jelentős jogalkotása az 1896. évi házassági és családi jogi törvény, amelyek bevezetik a korábbi egyházi hatáskör mellett a világi házasságkötést, melynek megalkotásához Grosschmid Béni/Zsögöd Benő is hozzájárult. Ide tartozik az 1900. évi első teljes Ptk. tervezet, valamint az

⁴¹ Ld. pl. SZALMA József, *Deák Ferenc, a jogtudós (a magyar polgári jogalkotás, köz- és magánjogi kodifikációk megalapozója)*, Acta facultatis politico iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, tom .XL, ELTE ÁJK, Budapest, 2003; uő., *Deák Ferenc, a jogtudós*, Jogtudományi Közöny, Budapest, 2004/2 sz. 45–49. *Deák Ferenc – Geistwissenschaftler und Politiker*, Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica, XLV, Budapest, 2004, 249–251.

⁴² Ld. SZALMA József, *A bírói függetlenségről – a bírói hatalomról szóló 1869. évi IV. törvény cikk fényében*, Glossa Iuridica, KRE ÁJK, Budapest, új folyam, 2021, VIII. évfolyam, 1–2. szám, 65–78. *Ibid*, *A bírói függetlenségről*, In: Magyar Tudomány Napja a Délvidéken 2019 – Csatlakozás az Európai Unióhoz – Felkészülés a társadalomban és a tudományban (szerk.: SZALMA József), Újvidék, 2021, 82–110.

⁴³ Ld. Barna MEZEY, *Über die Rolle der Kodifikationsbewegung in der ungarische Rechtsgeschichte*, In: Rechtsgeschichtliche Abhandlungen, Strafrechtsgeschichte im 18. und 19. Jahrhundert (Red.: Barna MEZEY), Budapest ad 90. of, III. Der Csemegikodex, IV. Kritik des Csemegi Kodex, 94–95. A Csemegi Károly alkotta büntetőjogi Kódex előzménye az első magyar 1795. évi büntetőjogi kódex javaslata (Codex criminalis) volt. Ld. erről, *ibid*. op. cit., BELIZNAY Bódi Kinga, *Der Entwurf des ersten ungarischen Strafgesetzbuches von 1795*, op. cit., 98.

1911. évi modernizált Polgári perrendtartásról szóló törvénykönyv megalkotása. Ebben az időszakban a (történelmi) Curia szerepe alapvetően nem változott. Ugyanis azon területeken, amelyeken nem volt törvény (pl. azért, mert hiányzott a kiegyezési alkotmány szerinti törvényhozási kompetencia, hatáskör), a Curia állásfoglalásai a jövőbeni hasonló esetekben jogforrásként szolgált.⁴⁴ Igaz, a curiai határozatok nem voltak előzetes jogforrás nélkül, hiszen, ha adott esetre nem volt törvény, az általánosan elfogadott szokásokon és a méltányosságon alapultak, hasonlóképpen, de nem egészen azonos módon, mint az angolszász jogban. A polgári jogi kodifikációs tevékenység jelentős tervezetek megalkotását tette lehetővé. A XIX. század második felében a pandecta-rendszer szerinti (családi jog, kötelmi jog, dologi jog, öröklési jog) *részkodifikációs* tervezetek jöttek létre.⁴⁵ Ezek közül kiemelhető pl. az Apáthy István által elkészített kötelmi jogi tervezet (1883). A századfordulótól kezdve, a jogtudósok közreműködésével már a *teljes* kódextervezetek születtek meg (1900, 1911, 1913, 1914). 1920 után új kodifikációs főbizottság kinevezésére került sor, élén Szászy Bélával.

A XX. század első felében létrejött teljes kódextervezetek közül a legjelentősebb az 1928. évi Mjt. (Magánjogi Törvényjavaslat), mely azért fémjelzett javaslatként, mert az Országgyűlés is tárgyalta. Mindezekre jellemző, hogy az európai kodifikációk legmagasabb szintjén születtek meg. Szladits Károly szerint (aki egyébként az Mtj. kidolgozásában is részt vett) hatályba léptetésük nem e tervezetek hiányosságai miatt késett, hanem amiatt, hogy 1920, azaz a trianoni békeszerződés után az elszakított országrészekben közvetett módon még hatályban maradt az OPTk. Annál fogva, hogy egyes utódállamokban hiányzott a „saját” törvény. Ilyen volt továbbá a telekkönyvi rendtartás. Ezekben a volt országrészekben egy új magyar Ptk. megszüntette volna nemcsak jogforrási kontinuitást, hanem a polgári jogi jogosultságokra is hatást gyakorolt volna. Tegyük hozzá, hogy a hagyományos magyar jog precedensi (bírói) jog volt, tehát a szokásjogon alapuló bírói jogalkotás joga, így a kódex e hagyományok miatt is késlekedethetett. Az első magyar Ptk. az 1959. évben lépett hatályba a volt szocialista országokban meghozott Ptk.-k közül a jogirodalom a (körülmé-

⁴⁴ Ld. pl. SZALMA József, *Haupttendenzen in ungarischen Deliktsrecht in der zweite Hälfte des XIX. Jahrhunderts bis zur erste Hälfte des 20. Jahrhunderts*, In: Rechtsgeschichtliche Vorträge, Jubiläumsband, 50, Forschungsgruppe der Ungarische Akademie der Wissenschaften am Lehrstuhl für die ungarische Rechtsgeschichte der Eötvös Lóránd Universiät, Budapest, 2007, 321–375.

⁴⁵ Nevezetesen a pandekta rendszer szerinti sorrendben, az adott résztervezet kodifikációs vezetőjének feltüntetésével, valamint az elkészült változat évszámának jelölésével a következő tervezetekről volt szó: HOFFMAN Pál: *Általános rész*, 1871; ennek GYŐRI Elek által előkészített új változata, 1880; HALMOSSY Endre, *Dologi jog*, 1882; APÁTHY István, *Kötelmi jog*, 1882/83; TELESZKY István, *Öröklési jog*, 1882; ZSÖGÖD Benő, *Családi (házassági) jog*, 1891; KRÁLIK Lajos, *A szülő és a gyermek kapcsolata*, 1892; SIPŐCZ László, *Gyámság és gondnokság*, 1891.

nyekre tekintettel) legjobbak közé sorolta, bár ez is magán viselte a kódexen kívüli, magántulajdont korlátozó törvények negatív hatását. Ezen kívül e kódex nem tartalmazta a családjogi kapcsolatokra vonatkozó részt, ezt külön törvény szabályozta.

11. *A jogállamiság oltalma a hatályos magyar jogban.* A mai magyar jogrendszerre egyértelműen jellemző a jogállamiság mind normatív (szabályozási), mind jogalkalmazási szemszögből szemlélve: A bíróság és más hatalmi szervek működése a törvényhez kötött. A (mai) Kúria (Legfelsőbb Bíróság) alsófokú bíróságokat kötelező jogegységi álláspontja a helyes és egységes jogértelmezést szolgálja, így elvben nem jelent a törvénnyel párhuzamos jogforrást (kompetenciakeveredést), bár mindenképpen van jogmélyítő szerepe. Az Alkotmánybíróság pedig, mint független szerv, a törvények előzetes és utólagos alkotmányossági kontrollját végzi, azaz fogadja az egyéni alkotmányjogi panaszokat, amennyiben adott jogerős bírósági határozat sértette volna az Alaptörvényt.⁴⁶ Az Alaptörvény meghatározása szerint, Magyarország független, demokratikus jogállam. A 2013-ban meghozott Polgári Törvénykönyv biztosítja a modern polgári jogban általánosan elfogadott szabályokat, a felek egyenrangúságot, a szerződés-kötési szabadságot, a jogellenes károkozásért való teljes kártérítési felelősséget, a család oltalmát, a végrendelezési szabadságot. A Ptk. egyformán védi mind a vagyoni, mind a személyiségi, nemvagyoni javakat. A hatályos Btk. pedig (az Alaptörvény XXVIII. cikkének (4) bekezdése alapján) elfogadja a nullum crimen elvét, azaz azt a szabályt, mely szerint senki sem büntethető olyan cselekményért, amit megelőzőleg a Btk. nem tiltott. A jogágak szerinti eljárásjogi szabályok a Polgári perrendtartásról szóló törvény, a büntető eljárásról szóló törvény, a közjegyzői törvény stb. a többfokozatos eljárásban biztosítják a rendes és rendkívüli fellebbviteli kontrollt jelentő perorvoslatokat.

12. *Korrelatív definíciók.* Léteznek a jogállamiságra vonatkozó korrelatív (ellentétpáros) definíciók is, pl. olyanok, amelyek szembeállítják a jogállamot az ún. politikai állammal. Az elsöre azt a jellemzőt domborítják ki, hogy benne joguralom van, vagyis az egyszer hatályba lépett törvényi jogszabály mindenkit egyformán kötelez, beleértve az állampolgárokat és a hatalmi szerveket, a má-

⁴⁶ Vö. az újabb jogirodalomban: RIXER Ádám (szerk.), Állam és közösség, Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar., Budapest, 2012, ebben, pl., TÓTH J. Zoltán, *Az alkotmánybíróság egyéni alapjogvédelem eszközei és gyakorlata egykor és most*, 344–372.; TÓTH J. Zoltán–TÉREY Vilmos, A bírói döntésekre is kiható alkotmánybírósági jogvédelem tapasztalatai (2012–2017), *Alkotmánybírósági Szemle*, 2017/2. sz. 102.; TÉGLÁSI András, *Alkotmánybíróság* (in: TÉGLÁSI András, *Az állam szervezete*, Dialóg-Campus, Budapest, 2018, 166.; CSERVÁK Csaba, *Az új alkotmánybírósági törvény*, in: ARATÓ Balázs (szerk.) *Jogalkotási tükrök*, 2010–2018, Patrocínium, Budapest, 2018, 109.; EGRI-KOVÁCS Krisztián, *Az Alkotmánybíróság a hatalmi ágak klasszikus rendszerében*, Patrocínium, Budapest, 2021, 185–214.

sodikra pedig azt, hogy az érvényes törvényeket „felülírja” a végrehajtó, vagy a politikai hatalom a szerzett alanyi jogok kárára is kiterjedő kormányzati vagy más hatalmi intézkedések útján. Ide tartozik az is, hogy adott hatalom hatást gyakorol a jogalkalmazásra. A jogállamisági doktrína szerint ugyanis a kormányzati jogi aktusok, pl. rendeletek, a törvényhez képest, nem hozhatnak létre új alanyi jogosultságot, vagy a törvénnyel összhangban és alapján, jogszerűen megszerzett jogosultságot, nem szüntethetnek meg. Azért, mert a (kormányzati) rendeleteknek csak (a parlament által alkotott) törvényt végrehajtó funkciója lehet. Annál fogva, hogy a hatalomági megoszlás elve szerint törvényhozói szabályozási legitimitációja csak a parlamentnek van és a kormányzatot csupán a törvénynek végrehajtása illeti meg. A jogállamisághoz tartozik az is, hogy az állami jogalkotási tevékenységen kívül a törvény „szűrőjén” keresztül (vagy azáltal, hogy a törvény bekebelezi e szabályokat) szabad teret hagy az autonóm szabályoknak, olyanoknak, amelyek nem az állami jogalkotási tevékenység körébe tartoznak, mint pl. erkölcsi szabályok, szokások, szokványok, önkormányzati normák, statutumok, szerződések, általános üzletkötési feltételek, vállalkozási, egyesületi, köztestületi alapszabályok. Ezeknek érvényesítése az Alaptörvény és a törvény által előírányzott közrendi szabályokkal összhangban történik. A „jó jog” jellemzője, hogy a szabadságjogokat biztosítja, az emberek jólétét és biztonságát és a kiszámíthatóságot szolgálja (Moór Gyula).

13. *A jogváltozás és a jog stabilitása. Jogkövetés.* A jogállamiság doktrinális fogalmához gyakran az is fűződik, hogy a jogállamiság *törekvés*, nincs tökéletes jogállamiság, mivel ez egy folyamat. Vagyis minden államban a polgárok jogbiztonsága és joggal oltalmazott jogosultságának érvényesítése általános érdek. Csak a legfontosabb alapjogokkal kapcsolatos *jogszabályok állandósága, megismerhetősége* teszi lehetővé a *jogkövetést*. A gyakori *jogváltozás* elbizonytalaníthat.⁴⁷ A jogállamisági elvárás az, hogy a jog követhető legyen, s a jogszerű, jogkövető magatartás ne legyen szankcionálva. Ma már ugyan az internet segítségével Európa összes országának a törvényhozása elérhető, de a jogkövetés szempontjából mérvadó a törvényeket közlő országos hivatalos lap, benne az elfogadott nemzetközi bilaterális, multilaterális és univerzális egyezményekkel. A *természetjog* teoretikusai keresték a jog állandó és változó elemeit, egyfelől a „lex divina” vagy más szóval: a „lex aeterna” hagyományai alapján (amit Werbőczy is keresett Tripartitumában), másfelől a „lex naturalis, lex humana vagy

⁴⁷ Ld. SZALMA József, *Természetjog és magánjogi felelősség*, Glossa Iuridica, KRE ÁJK, Budapest, Új folyam, 2016, III. évfolyam, 3–4. szám, 107–134. Ebben ld., a jog állandóságára és változásainak szükségére utaló hazai és külföldi jogirodalmi álláspontokat. Uő, *A jog változó és változatlan jegyei*, Pickler Gyula elméletének fényében, mai szemmel, Valóság, Budapest, 2017.

positiva” mentén.⁴⁸ Sokan joggal gondolják, hogy a természetes jogok, a tágabb értelemben vett *lex aeterna* körébe tartozik az élet, a testi és lelki épség (integritás), a család, az egészség és a tisztesség, emberség (*honestae vivere alterum non laedere, suum quisque tribuere*), az emberi alkotás, kreativitás szabadságának és elismerésének oltalma.

A jogállamiságot szolgálják a jogrendszerbe épített, jogbiztonságot szavatoló intézmények, mint a törvények *alkotmányossági kontrollja*, a bírósági és a közigazgatási eljárásokba iktatott rendes és rendkívüli *jogorvoslatok* stb. A jogorvoslathoz való jog, tehát a fellebbviteli eljárás lehetővé teszi a helyes jogalkalmazást. A jog szerepe, rendeltetése az alanyi *szabadságjogok* biztosítása tehát nem az öncélú tilalmakban, hanem a jogszerűen szerzett jogosultságok biztosításában, szavatolásában nyilvánul meg. Minden *alanyi jog korlátját a másik jogalany azonos jogának tiszteletben tartásának követelménye* szabja meg. (*Qui suo iuris utitur naeminem laedit.*) A jog gyakorlása során a jogállamban (mind a hatalmi szervekre, mind az állampolgárokra nézve) a kényszerítő (imperatív) jogszabályokkal való *visszaélés* (*v. törvénykerülés*), vagyis olyan magatartás, amely ugyan összhangban áll a kényszerítő jellegű törvény szavával, de szemben áll a törvény szellemével, rendeltetésével, céljával. Vonatkozik ez a törvény céljával (*agere in fraudem legis*) és a másik fél joggal oltalmazott érdekével (*agere in fraudem partis*) szemben álló magatartásra. Törvénykerülés esetében a megkerült norma szankciói alkalmazandóak. *Megengedő* (diszpozitív) jogszabály esetében az ennek tartalmához képest eltérő magatartás (pl. szerződéssel) nem tekinthető jogellenesnek. A jog *szupletórius* alkalmazásának elve a diszpozitív jogszabályok esetében azt jelenti, hogy amennyiben a megengedő normák esetében a szerződő felek jogügyletükben másként nem rendelkeztek, az eredetileg megengedő jogszabály kötelezővé válik. Ez elsősorban a polgári jogi normákra vonatkozik. A büntetőjogot (a *nullum crimen sine criminis et sine lege* elve értelmében) az imperatív, a polgári jogot a szupletórius elv korrekciójával, a szerződéskötési szabadság keretében a megengedő normák utalják. Jogállamban általános érvénnyel *tilos a károkozás*. Ez a tilalom a jogállamban nemcsak az állampolgárokra érvényes, hanem az államra és állami szervekre is, amennyiben az állampolgárnak jogellenesen kárt okoznak. A közigazgatási jogviszonyban az állam és szervei az állampolgárral szemben ugyan szubordináltak, ám a polgári jogi kapcsolatok tekintetében (pl. szerződésben) az állam az állampolgárral, az állam által megalkotott polgári törvénykönyv rendelkezéseivel összhangban, egyenrangú. Ha az állam vagy szervei jogellenes, visszaélő magatartást tanúsít állampolgáraival szemben, köteles az ezáltal okozott teljes kárt

⁴⁸ Vö.: KARÁCSONY András, *Gesellschaftstheorie und Recht*, Annales Universitatis Stientiarium Budapestiensis de Rolando Eötvös Nominatae, Section Iuridica, tomus XXXVII, 1996, Budapest, 1998, 27–39.

megtéríteni, kimentés gyanánt nem hivatkozhat az állami szuverenitására, azaz immunitására. Ezt a szabályt az új magyar Ptk. is (2013), az Alaptörvénnyel összhangban, mint más európai nemzeti Ptk.-k, joggal fogadta el.

14. *Pozitív és negatív definíciók.* A pozitív, eklektikus vagy zárt definíciók mellett előfordulnak *negatív* fogalom-meghatározások is, melyek nem abból indulnak ki, mi a jogállam, hanem melyek a jogállamiságot mellőző állam jegyei. A negatív definíciók sorában előfordul az, hogy nem tekinthető jogállamnak az, amelyben nem tartják tiszteletben az alapvető jogokat, mint az emberi életet, a szabadságot, a személyiségi jogokat, a tulajdont, azaz a jogszerűen szerzett vagyoni jogokat stb. Nem minősülnek jogállamnak a diktatúrák, beleértve a katonai diktatúrákat, továbbá az olyan államhatalom (parlament), amelynek nincs demokratikus, szabad választáson alapuló legitimitációja.

15. A jogállamiságra jellemző az *alapvető jogok*, valamint az *emberi jogok alkotmánnyal való szavatolása*. Ezek olyan jogosultságok, amelyek *csak az Alaptörvényben megszabott kivételes esetekben korlátozhatók törvényi jogszabállyal*, mégpedig általános érvennyel, tehát nem egyedi esetekre vonatkozóan. A német Alaptörvény ilyen jogosultságnak tekinti: a személyi szabadságjogokat, a törvény előtti jogegyenlőséget, a vallási és lelkiismereti szabadságot, a véleménynyilvánítási szabadságot, a művészeti és tudományos szabadságot, a házasság, a család és gyermek védelmét, az oktatásra és képzésre való jogot, a gyülekezési szabadságot, az egyesülési szabadságot, a levelezési titokra való jogot, a munka és hivatás szabad választására való jogot, a civil és katonai szolgálat választására való jogot, a lakás sérthetetlenségére való jogot, a tulajdon védelmére való jogot (a kisajátítás csak közérdek miatt történhet teljes kártérítés ellenében), a szabad végrendelkezési jogot, az állampolgárságra való jogot (amely törvénnyel nem szüntethető meg), a petícióhoz való jogot (vagyis mindenkinek jogában áll, hogy egyedül vagy másokkal együtt írásban, kérelemmel vagy panasszal forduljon a népképviselőlet illetékes szervéhez), az azillum jogát (menekültjogot), feltéve, hogy más országban valaki meggyőződése miatt politikai üldöztetésnek van kitéve, a jogi utat (jogsérelem esetén a bírósághoz fordulás jogát).⁴⁹

A magyar Alaptörvény, a sarkalatos törvények, és a jogalkalmazási gyakorlatban, a magyar Alkotmánybíróság a törvények alkotmányossági kontrollja útján, és a bíróságok a jogalkalmazás útján az emberi jogokat, az alapjogokat maradéktalanul tiszteletben tartják (Ld. alább, II).

16. *Szabályozási és megvalósulási jellemzők.* Van a jogállamiságnak egy *normatív* (szabályozási) és egy *megvalósítási* mércéje. A jogállamiság minő-

⁴⁹ Ld. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, vom 23. Mai 1949 (BGBl. I. S. 1), BGBl. III.100-1, zuletzt geändert durch Änderungsgesetz vom 19. Dezember 2000 (BGBl. I S.1755), 1–19. szakasz In: Öffentliches Recht, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 10. Auflage, Stand BGBl. I Nr. 40 vom 2. August 2001, 7–11.

sítési feltételei közé nem csak a jogállamiságot szavatoló jogintézmények szabályozási szempontja (hatalomágak elválasztása, bírói függetlenség, a törvény alkotmányossági kontrollja stb.), hanem az is, hogy ezek a jogalkalmazás során valóságosan, maradék nélkül érvényesülnek (aplikatív szempont).

17. *Személyiségi jogok oltalma.* Nemcsak civilisztikai, hanem közjogi szempontból is, a jogállamiság egyik rendkívül fontos mércéje a *személyiségi jogok* tiszteletben tartása. A személyiségi jogok olyan részei az alaptörvényekben, polgári törvénykönyvekben, így a hatályos magyar Ptk.-ban előírt alanyi jogosultságoknak, melyek szigorúan, születéstől kezdve a természetes személy személyiségéhez kötődnek, nem forgalmazhatóak. Ezek közé tartozik, mint általános jog, az emberi méltóság tiszteletben tartásának követelménye, a különleges esetei pedig az élethez való jog, a becsület védelme, a testi és szellemi (lelki) integritáshoz és egészséghez való jog, a személyes szabadsághoz való jog, a névviseelési jog, a lakás sérthetlensége, a szerzői jogosultságoknak vagyoni melletti nemvagyoni jellegű oltalma, a pietás (meghalt ember emlékének) oltalma, a levéltitok, a szellemi alkotások nemvagyoni –szerzői jogi és találmányi jogi oltalma, a személyes szabadság (jogellernes szabadságfosztás elleni oltalom) stb.⁵⁰

18. *Jogértelmezési módszerek, a helyes jog.* Habár a *jogértelmezési módszerek* nem részesei sem a jogállamiság fogalmának, sem a tételes jognak, jelentős szerepük van a *helyes jog* (Moór Gyula) feltárásában és ily módon a jogalkalmazásban. Tulajdonképpen egzakt, a jogtudományok által kimunkált jogértelmezési módszerekről van szó (pl. Karl Larenz).⁵¹ Ide tartozik a nyelvtani (grammatikai szabályok szerinti) értelmezés, a logikai (a logika „törvényei” szerinti) értelmezés, a külterjes (tág, extenzív, a normatartalom legszélesebb jelentésének feltárását célzó), a belterjes (szűk vagy intenzív, jogmélyítő) értelmezés, a normatörténeti értelmezés, a szisztematikus értelmezés (mely az adott norma jelentését a jogrendszerben vagy a törvényben elfoglalt helye szerint keresi).⁵² A jogszociológiai módszer szűkebb értelemben nem tartozik a jogértelmezés módszereihez, mivel ennek a módszernek a tárgya a jogszabályt kiváltó okok kutatása, értelmezése. A jogi hermeneutika (a kortárs magyar jogfilozófiában: Karácsony András) jog belső, objektív jelentését kutatja. A normatív elméletet, a hermeneutika elődjét képező kelsenii elmélet szerint a normatív jelentés ön-

⁵⁰ Ld. SZALMA József, Sérelemdíj, i. mű. 2018, 88–161., az európai és a magyar jogirodalommal, 265–285.

⁵¹ Karl LARENZ, *Die Methode der Auslegung des Rechtsgeschäfts*, Alfred Metzner, Frankfurt am Main, Berlin, 1966.

⁵² Ld. SZALMA József, *A jogtudományok kutatási módszerei (Kutatásmódszertan)*, Patrocinium Kiadó, Budapest, 2016. A könyvet Németországban német nyelven bemutatta és értékelte: (Buchbesprechung), Prof. Dr. Herbert KÜPPER, In: Jahrbuch für Ostrecht, Verlag C.H. Beck, München, 2017, Band 58, 2017, 1. Halbband, 221–222.

álló, normatív módszer, és a további objektív jogértelemezési módszerek alkalmazásával feltárható, a normát kiváltó okok nem részei a normatív jelentésnek. Mások úgy gondolják, hogy a jog valóságos normatív jelentése csupán a normát kiváltó okainak feltárásával (Peschka Vilmos) lehet megállapítani. A jog azonban nem tekinthető öncélúnak, úgy, mint ahogyan azt a *lex dura, saed lex* („ez a jog, ez a törvény”) sugallja: rendeltetése a konfliktusok méltányos, igazságos, jog szerinti megoldása. A törvénynek van szava és célja, a törvény az emberek alapvető jogait, oltalmát kell szolgálja.

II. A JOGÁLLAMISÁG JEGYEIRŐL, JELLEMZŐIRŐL A HATÁLYOS MAGYAR ALAPTÖRVÉNY RENDELKEZÉSEINEK FÉNYÉBEN

A jogállamiság már a fenti jogösszehasonlítási és jogtörténeti tendencia vázлата alapján is összetett fogalom, elemei, jegyei hosszantartó jogfejlődés során alakultak ki. Meghatározásánál a jogtudomány több szempontot vesz figyelembe.

A hatalmi ágak elválasztása – hatalomkorlátozás. Az első fogalom-meghatározás szerint szerint a jogállamiság a *hatalmi ágak egymástól való szigorú elválasztásában* nyilvánul meg: a törvényhozói hatalom (parlament, országgyűlés) kizárólag jogalkotással foglalkozik, a bírói hatalom a jogalkalmazással, a közigazgatási hatalom pedig a törvény megvalósításának feltételeit biztosítja. A magyar Alaptörvény B) cikke (1) bekezdésének meghatározása szerint „*Magyarország független, demokratikus jogállam.*” C) cikkének (1) bekezdése szerint pedig: „*A magyar állam működése a hatalom megosztásán alapul.*” A (2) bekezdés értelmében „*Senkinek a tevékenysége nem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására, illetve kizárólagos birtoklására. Az ilyen törekvésekkel szemben mindneki jogosult és köteles fellépni.*”

A polgári korszak európai és magyar jogirodalma abból indul ki, hogy amennyiben minden hatalmi ág „egy kézben” (pl. a császár, az uralkodó kizárólagos hatáskörébe) összpontosul (ami pl. az ún. abszolút monarchiára jellemző), ott nem lehet szó a mai értelemben vett jogállamiságról, hiszen az uralkodó ebben egymagában legfelsőbb törvényhozói szerv, legfelsőbb ítélkezési szerv, és legfelsőbb közigazgatási szerv. A történelmi magyar alkotmány értelmében az uralkodó abszolút hatalmának korlátozását már a XIII. század elején elfogadott törvények is előirányozták, pl. a nemesek ellenállási jogának biztosítása útján. A magyar jogtörténetben az abszolút hatalom bevezetésére 1849–1861 között is létre jött, amikor a polgári forradalom – mely a törvény előtti jogegyenlőséget tűzte ki céljául – letörése után az osztrák császár beszüntette a magyar törvényhozást és helyette ún. császári pátensekkel kormányzott az ország teljes területén.

A modern, polgári korszaktól kezdődő magyar jogban az 1869. évi bírói hatalomról szóló IV. törvény meghirdeti a bírói függetlenséget olyan érelemben, hogy a bíró az ítékezés során más hatalmi ágak vagy szervek által *nem utasítható*. E törvény szerint a bírót csak az ítékezés előtt meghozott vonatkozó törvény és szokás kötelezi.

A hatályos magyar Alaptörvény tételesen előírja az egyes hatalmi ágak egymástól való elválasztását (az Alaptörvény fennebb hivatkozott C) cikk (1) bekezdése).

A jogrendszer, jogforrási rendszer teljessége és ellentmondás nélküli egysége. A második fontos összetevője a jogállamiságnak az, hogy *a jogrendszert az összes jogszabály ellentmondás nélküli egysége képezi.* Az Alaptörvény az R) cikk értelmében (1) Magyarország jogrendszerének alapja. Továbbá a (2) bekezdés meghatározása szerint az Alaptörvény és a jogszabályok mindenkire kötelezőek. Az Alaptörvény T) cikkének (2) bekezdése szerint jogszabály a törvény, a kormányrendelet, a miniszterelnöki rendelet, a Magyar Nemzeti Bank elnökének rendelete, az önálló szabályozó szerv elnökének rendelete és az önkormányzati rendelet. Ugyanennek a cikknek a (3) bekezdése szerint *„jogszabály nem lehet ellentétben az Alaptörvénnyel”*. E cikk (4) bekezdése pedig meghatározza a sarkalatos törvény normatív fogalmát is, mely szerint *„a sarkalatos törvény olyan törvény, amelynek elfogadásához és módosításához a jelen levő országgyűlési képviselők két haramdának szavazata szükséges”*.

Mindez azt jelenti, hogy a jogrendszer bármely eleme, jogszabálya, törvénye azonos jogviszonytípusra nézve, nem tartalmazhat ellentétes szabályozást. Szimbolikus példával: nem lehet, hogy a jogrendszer egyik törvénye megengedi, másik törvénye pedig tiltja a károkozást, minthogy ilyen nem is fordul elő a magyar tételes jogban.

A jogrendszert az Alaptörvényben megszabott *jogforrási rendszer* képezi. A magyar jogban ez az Alaptörvény, a sarkalatos (kétharmados), az „egyszerű” törvények és az önkormányzati jogszabályok képezik. Az utóbbiak lehetnek helyi és települési önkormányzati szabályok, szervezetek és köztisztviselők, valamint vállalkozók alapszabályai. Tehát olyan autonóm szabályok, amelyeket nem az állami törvényhozói testület, hanem önkormányzattal bíró testület (egyesületek, vállalkozások, köztisztviselők stb.) hozott meg, amelyeket a törvény elismer. Ezeket kívül, amennyiben a törvény hivatkozik rájuk, egyéb jogszabályok is részesei a jogrendszernek, pl. erkölcsi szabályok (pl. a Ptk. 6:96 paragrafusában – a jóerkölcsbe ütköző szerződések), szokások és szokványok (pl. Ptk. 6:63. paragrafusának (5) bekezdése, mely arról szól, hogy a szerződés tartalmává válik minden szokás, amelynek alkalmazásában a felek, a korábbi üzleti kapcsolatukban megegyeztek, vagy gyakorlat, amelyet egymás között kialakítottak). A „törvényen kívüli” szabályrendszerek beemelése a polgári jog rendszerébe rendszerint azzal a feltétellel történik, hogy a törvény hivatkozik rájuk

(ezek lehetnek a polgári jogban általánosan elfogadott sztenderdek is, pl. a Ptk. 1.3. paragrafus szerinti jóhiszeműség és a tisztesség követelménye), ha korlátozottan, akkor „szűrőjén keresztül” (pl. nem bármely, hanem csak a jóerkölcs), vagy amennyiben a törvény felvette őket a törvénybe, úgy érvényesíthetők, amilyen tartalomban felvette (pl. az uzsoratilalom esetében, Ptk. 6:97. paragrafus). A polgári jogban, különösképpen a belső és a nemzetközi kereskedelmi jogban, a felek szerződésükkel előírányozhatják a kereskedelmi szokások és szokványok, vagy akár a külföldi polgári és kereskedelmi törvénykönyv szabályainak alkalmazását. A teljes jogú uniós tagországok a tagfelvételi egyezmény alapján jogrendszerük részévé válnak a közösségi normák is, de a nemzeti normák is részévé válnak az uniós jognak (primáris és szekundáris jog).

A büntetőjog sajátos, mert ebben csak a törvényi normák szerepelhetnek. Azért, mert a büntethetőség elve értelmében senki sem büntethető olyan cselekményért vagy mulasztásért, amelyet elkövetése előtt a Btk. nem tiltott. Ebben a tekintetben az Alaptörvény számos fontos rendelkezést tartalmaz. Ezek közül kiemelhető az európai és a magyar hagyományokkal és a jogállamisági követelményekkel összhangban álló IV: cikk (2) bekezdése, mely szerint *„Senkit sem lehet szabadságától másként, mint a törvényben meghatározott okokból és a törvényben meghatározott eljárás alapján megfosztani szabadságától. Tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés csak szándékos, erőszakos bűncselekmény elkövetése miatt szabható ki”*. *„(3) Bűncselekmény elkövetéséért gyanúsított és őrizetbe vett személyt a lehető legrövidebb időn belül szabadon kell bocsátani, vagy bíróság elé kell állítani. A bíróság köteles az elé állított személyt meghallgatni és írásbeli indoklással ellátott határozatban szabadlábra helyezéséről vagy letartóztatásáról haladéktalanul dönteni.”* *„(4) Akinek szabadságát alaptalanul vagy törvénytől korlátozták, kárának megtérítésére jogosult.”* Ehhez további alaptörvényi garanciák fűződnek. Az Alaptörvény XXVIII. cikkének értelmében *„(1) mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság, tisztességes és nyilvános tárgyaláson ésszerű határidőn belül bírálja el”*. Az Alaptörvény elfogadja az ártatlanság (megdönthető) vélelmének elvét: *„(2) Senki nem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg a büntetőjogi felelősséget a bíróság jogerős határozata nem állapította meg.”* (...) Ezen kívül, az Alaptörvény elfogadja a nullum crimen elvét is: *„(4) Senki nem nyilvánítható bűnösnek és nem sújtható büntetéssel olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog vagy – nemzetközi szerződés, illetve az EU jogi aktusa által meghatározott körben – más állam joga szerint nem volt bűncselekmény.”* Az Alaptörvény szavatolja a jogorvoslathoz való jogot. Megelőzőleg hivatkozott cikk (7) bekezdése szerint ugyanis: *„Mindenkinek joga van ahhoz, hogy jogorvoslattal éljen olyan bírósági, hatósági és más közigazgatási döntés ellen, amely jogait vagy jogos érdekeit sérti”*.

Vannak olyan kapcsolatok, amelyek nem tartoznak a szűkebb értelemben vett törvényi szabályozás hatáskörébe. Ha *erkölcsi* szabályokról van szó, megsebzésük nem von magával állami szankciót, hanem kizárólag az adott autonóm normarendszer jogkövetkezmenyei érvényesíthetők, amennyiben nem állnak ellentétben az alkotmányos és törvényes közrenddel.

Habár ilyen módon a jogforrási rendszer *teljesnek* tűnik, azaz teljességre törekszik, a magyar jogban, mint más európai jogrendszerben ennek ellenére két oknál fogva jöhet létre *joghézag*: 1) mert az adott norma általános; 2) vagy mert olyan új jogi helyzet adódott, amelyet a törvény nem látott elő. A törvény gyakorlata szabályoz *generálklauzulákkal* (jóhiszeműség és tisztesség, jóerkölcs stb.), amelyek normatív tartalma tág, hogy ezáltal, a teljesség értelmében, lefedje az összes, egyedi normákkal előre nem látott eset. A generálklauzulákra az jellemző, hogy tág jelentéstartalmúak és (normatív megjelenési helyükön) rendelkező részük mellett, megsértésük esetén, előfordulóan nem tartalmaznak szankciót, tehát nem teljes normák. A generálklauzulák lehetnek olyan rendelkezések is, amelyek „megjelenési helyükön” ugyan nem tartalmaznak szankciót, de más, őket feldolgozó normák szankcionálják. Tehát a szankciót, a jogkövetkezmenyt majd csak a generálklauzulákat „feldolgozó”, operacionalizáló, részletező jogintézmények irányozzák elő. (Ismeretes, hogy a jogszabály, a jogrendszer *nucelusa* (alapegysége) három elemből áll: (1) rendelkező részből, (2) a rendelkező rész hipotéziséből – vagyis a normaalkalmazási feltétel tényleírásából, és (3) szankcióból, jogkövetkezmenyből.) Ha a csupán rendelkező részt tartalmazó generálklauzulának nincs részletező normája, mely a megfelelő szankciót is tartalmazná, *joghézag* keletkezhetett. Egymagában a generálklauzula alkalmazása jogbizonytalansághoz vezethet, mivel tág jelentéstartalmánál fogva egymással ellentétes jelentést vehet fel. Pl. ha a klauzula (szimbolikusan) „szín”, ebbe „befér” mind a fehér, mind a fekete. Ám, ha a klauzula operacionalizált, közelebbi mércét is tartalmaz az őt mélyítő szabályban: pl. „világos szín”, egyértelmű, hogy a fekete nem fér bele. A polgári jogban engedélyezett az *analógia* (a nem szabályozott tényálláshoz hasonló hipotézisű norma alkalmazása), de a büntető jogban nem. Az analógia azt jelenti, hogy amennyiben egy jogviszonytípust a törvény nem szabályoz, e jogviszonytípushoz legközelebb álló jogszabály alkalmazható, természetesen, értelemszerűen. A büntető jogban az analógia tilos a jogbiztonság miatt. Csak az a cselekmény büntethető mely a Btk.-ban kifejezetten tiltott, s a tiltás nem terjeszthető ki hasonló esetekre.

Az alkotmányosság és a törvényesség. A harmadik meghatározás szerint a jogállamiságot elősegítően a jogszabályok egységét az alkotmányosság és a törvényesség elve szavatolja. Ez azt jelenti, hogy a *jogforrási rendszer csúcán az alkotmány*, azaz az Alaptörvény (Grundgesetz, n.) áll, olyan értelemben, hogy a *többi törvénynek* összhangban *kell* állnia az *Alaptörvénnyel*. Ezt a hatályos Magyar jogban két intézmény hivatott biztosítani. Az első az ún. *előzetes al-*

kormányossági kontroll, a másik az ún. utólagos alkotmányossági kontroll. Az előzetes kontroll a megszavazott törvény alkotmányossági ellenőrzését hivatott biztosítani, mielőtt még hatályba lépne. Az előzetes kontroll tehát feltétele a törvény hatálybalépésének. Többek között, a köztársasági elnök megtagadhatja a törvény aláírását, ha úgy találja, hogy alkotmányellenes, de előzetes kontrollt végezhet az Alkotmánybíróság is. Az *utólagos alkotmányossági* kontroll rendszerinti feladata az *Alkotmánybíróságnak*. Alkotmányossági folyamodvány alapján az alkotmánybíróság az adott törvény egészét, vagy annak részét kiiktathatja a jogrendből, ha a jogszabályt alkotmányellenesnek tartja. Az utólagos alkotmányjogi kontroll indítványozására felhatalmazottak köre újabban leszűkült. De *lege ferenda* felmerül a kérdés, hogy kell-e az előzetes kontroll, hiszen ez egyfajta beavatkozás a jogalkotásba. Szokásos az utólagos kontroll, de szélesebb körben. Az Alkotmánybíróság határozatával megszüntetett törvény helyén kialakult joghézagot a kiiktatott szabályok helyett az Országgyűlésnek újra kell szabályoznia, ezúttal összhangban az Alaptörvénnyel. Az alkotmánybíróság feladatkörébe tehát nem tartozik a jogalkotás, ez az Országgyűlés dolga. Legfeljebb negatív értelemben lehet ilyennek minősíteni: mi az, ami nem lehet törvény; de pozitív értelemben nem tekinthető jogalkotónak, ez az Országgyűlés hatáskörébe tartozik. Ugyanakkor az Alkotmánybíróság nem vállalhat ítélezési feladatot, ez a bíróságok hatáskörébe tartozik. Igaz, mint más jogrendszerben, hozzá benyújtható az alkotmányossági panasz, amennyiben a jogerős bírósági ítélet sérti az alkotmányt.

A jogalkotói kontroll. Magyarországon a 2010. évi *jogalkotásról* szóló törvény belső parlamenti jogalkotási kontrollt vezetett be, melynek célja, hogy a törvény meghozatala előtt vagy meghozatala után, illetve esetleges módosítása esetében megfelelő elemzést végezzen.

A jogváltozás és a jogbiztonság. A törvény gyakori változtatása jogbizonytalansághoz vezet, megnehezíti a jogkövetést. Ezért az új törvény meghozatalakor vagy a meglevő módosításakor alapos elemzést kell végezni. Az új törvény semmiképpen sem szüntetheti meg a korábbi törvény alapján és vele összhangban *szerzett jogokat*. Hatálya csak a *jövőbeni* jogviszonyokra terjedhet ki. Fontos jogintézmények és törvények (amilyenek a kódexek) mentén pedig ennek az elemzésnek része kell, hogy legyen a jogfejlődés figyelemmel kísérése a hazai és külföldi jogban, mind az elméleti viták, mind a jogalkalmazás fényében.

A Kúria jogegységi határozatai. A magyar jogban a jogegységet a Kúria (Legfelsőbb Bíróság) szavatolja az alsófokú bíróságokkal kötelező *jogegységi határozataival*. A jogegységi határozatok meghozatalára akkor kerül sor, amikor azonos jogintézményre vonatkozó törvényi jogszabályokat az alsófokú bíróságok a jogalkalmazás során egymástól eltérően értelmeznek. A jogegységi határozatok tehát nem perorvoslatok kapcsán, konkrét jogesetre vonatkozó döntések. Céljuk a *helyes* és egységes *jogértelmezés*. Vannak olyan vélemények,

hogy ezek *precedensek*. Tekintettel arra, hogy a történeti magyar jogban a törvénnyel nem szabályozott kérdésekre nézve – hasonlóképpen, mint az angol-szász jogban (cays law, equity) – egy korábban meghozott ítélet jogforrásként szolgál olyan új jogvitára nézve, amely tényállásban azonos, vagy hasonló a korábbi ítéletben foglaltakkal.

A bírói út szavatolása. A jogállamban szavatolt a *bírói út*, tehát az állampolgár azon joga, hogy alanyi jogosultságának mások által történő megsértése esetében bírói úton igényelje jogosultságának helyreállítását. A magyar Alaptörvény XXVIII. cikk első bekezdése kinyilvánítja a bírósághoz fordulás jogát. Ehhez fűződik a *tisztességes bírósági eljáráshoz* való jog, a *tárgyalás nyilvánosságához* fűződő jog, valamint az ügy belátható időn belüli elbírálásának követelménye. Ami a magyar jogban szabályozási és jogalkalmazási szempontból érvényesül.

A bírói pártatlanság. Ezzel együtt jár a *tisztességes, pártatlan* eljáráshoz való jog is. A *történelmi* magyar jogban Werbőczy István Tripartiuma (1514–1517) kifejezetten hangsúlyozza, hogy a bírónak pártatlannak kell lennie, nem lehet részrehajló. Ugyanakkor kihangsúlyozza, hogy ez azzal érhető el, ha a bíró *képzett* és ismeri a törvényeket és a szokásokat, amelyek mérvadóak a jogvita feloldása tekintetében. Az Alaptörvénnyel összhangban, hatályos magyar Pp. és más jogszabályok, többek között, külön kihangsúlyozzák a pártatlanságot, a tisztességes eljárást, az időszerű ítélezés elvét.⁵³

A jogorvoslat szavatolása. A helyes jog alkalmazását elősegíti a (rendes és rendkívüli) *jogorvoslati rendszer*. Ennek célja, hogy a többfokozatú bírósági eljárás hozzájáruljon a tényállás helyes megállapításához, valamint az anyagi és eljárási jogszabályok helyes értelmezéséhez és alkalmazásához. A magyar Alaptörvény XXVIII. cikkének (7) bekezdése a bírósági, hatósági és más közigazgatási döntések elleni jogorvoslati jogosultságot mondja ki.⁵⁴

⁵³ Ld. OSZTOVITS András–PRIBULA László–SZABÓ Imre–UDVARY Sándor–WOPERA Zsuzsa (szerk.: OSZTOVITS András), *Polgári eljárásjog I. A polgári per általános szabályai*, HVG ORAC, LexisNexis, Budapest, 2013, 23., 34.; UDVARY Sándor (szerk.), *Polgári eljárásjog*, 4. kiadás, i. mű, perkoncentráció, 24.; NAGY Adrienn WOPERA Zsuzsa (szerk.), *Polgári eljárásjog I–II*, Wolters Kluwer, Budapest, 2018, I. kötet, perkoncentráció, 41.

⁵⁴ Ld. pl. KENGYEL Miklós, *Magyar polgári eljárásjog*, Osiris Kiadó, Budapes, 2012, 47. old., 34. sz. széljegyzet. Ld. a további magyar polgári eljárási jogi irodalmat: OSZTOVITS András, PRIBULA László, SZABÓ Imre, UDVARY Sándor, WOPERA Zsuzsa (szerk.: OSZTOVITS András), *Polgári eljárásjog I. A polgári per általános szabályai*, HVG ORAC, LexisNexis, Budapest, 2013, alapelvek, 21–25., az igazságszolgáltatásra vonatkozó alkotmányos jogok és elvek, 25–48.; OSZTOVITS András–PRIBULA László, UDVARY Sándor, WOPERA Zsuzsa, *Polgári eljárásjog II. Perorvoslatok, Különleges eljárások, Egyes nemperes eljárások* (szerk.: WOPERA Zsuzsa), HVG/ORAC, LexisNexis, Budapest, 2013, ad 23.; UDVARY Sándor, *Polgári perrendtartás*, Novissima Kiadó, Budapest, 2012, ad 251.; CSERBA Lajos, GYEKICZKY Tamás, KORMOS ERZSÉ-

A jogerős közigazgatási aktusok törvényességének bírói kontrollja, közigazgatási per. A jogerős közigazgatási aktusok (legfelsőbb) bírósági kontrollja – természetesen, ha van ezirányú jogorvoslati indítványozás – azért eleme a jogállamiságnak, mert e kontroll ellensúlyozza a közigazgatásban érvényesülő diszkrécionális (ún. szabad megítélési) és felérendelési elvet. A bírósági eljárásban a felek egyenrangúak, a közigazgatási eljárásban – lévén, hogy az egyik fél állami szerv, a másik pedig állampolgár – a felek szubordináltak (egymásnak felérendeltek) a szerv javára. A diszkréciós elv lehetővé teszi az eljáró közigazgatási szervnek a szabad megítélését. A diszkréciós elv miatt, habár a közigazgatásban is érvényesül a törvényesség elve, elengedhetetlen a bíróság általi törvényességi kontroll. A közigazgatási jogerős aktusok törvényességi kontrollját a Kúria vézi. Igaz, újabban a közigazgatási reform során Magyarországon bevezették az ún. közigazgatási bíraskodást, mely első fokon is ítélezhet ún. közigazgatási, főként közszolgálati és más munkajogi ügyekkel, jogvitákkal kapcsolatosan.

Az új törvény jövőbeni hatálya és visszaható hatályának tilalma. A jogállamban a törvényeknek főszabályként csak *jövőbeni hatálya* van, nem lehet visszaható hatálya, továbbá a korábbi törvény alapján jogszerűen *szerezett alanyi jogosultságokat* az új törvény nem szüntetheti meg. Ez lehetővé teszi a jogbiztosnágot és a jogkövetést. (Ezt sugallják egyébként az új magyar Ptk. vhr rendelkezései is).

Az ún. (állami) szuverenitás és jogállamiság. A két fogalom nem mindig esik egybe. Egy „szuverén állam” lehet olyan is, melyben nem érvényesülnek a jogállamiság ismérvei. A magyar történelmi példa szerint 1849-ben Ausztria, mint abszolút monarchia, bevezette egy időre korlátlan szuverenitását az egész Birodalom felett, megszüntetvén Magyarország jogalkotási szuverenitását. Ez az 1861-es Országbírói értekezletig Tartott, amikor is az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok előkészítvén az 1867. évi kiegyezéssel alkotmány meghozatalát, lehetővé tették a magyar Országgyűlés törvényhozási jogának visszaállítását, valamint a magyar bírósági rendszernek a kor követelményei szerinti helyreállítását.

Az EU-csatlakozás és a szuverenitás. Vajon az EU alapeszméje szuverenitásgátló, vagy szuverenitás-növelő? – Az EU eszmei atyjai, pl. Robert Schumann és az alapító dokumentumok (Európai Szén- és Acélközösség) eredetileg nem törekedtek a tagországok jogalkotói szuverenitásának lényeges korlátozására. Alapvetően, arra törekedtek, hogy a közösségi és tagországi gazdasági érdekeknek megfelelően az európai gazdasági térség létrehozását segítsék elő, beleértve a tőke, a munkaerő, a szolgáltatások szabad áramlását az európai gazdasági térségben. A teljes jogú tagság eléréséhez azonban szükség volt a jogállamisági követelmények betartására. Az egyes országok felvétele az EU és

BET, NAGY Adrienn, NAGY Andrea, WOPERA Zsuzsa, Polgári perjog, Általános rész, ComplexWoltersKluwer, Budapest, 2008. IX. Fejezet, Perorvoslatok, ad 453.

az adott ország csatlakozási szerződése útján történt. E szerződés megkötése a csatlakozó ország számára önkéntes volt, ennél fogva nem jelentette az át nem vitt hatáskörökben a törvényhozói szuverenitásról való lemondást.

A felvételtől kezdve pedig a teljes jogú tagságot elérő ország képviselői által részt vesz a közösségi jogalkotásban. Meghatározást nyert, mi az, ami a nemzeti és mi az, ami a közösségi (aquis communautaire) szabályozás körébe tartozik. Kezdetben, főszabályként, a közösségi normák a *gazdasági térségre* vonatkoztak.

Az Alaptörvény E) cikkének értelmében (1) az európai népek szabadságának, jólétének és biztonságának kiteljesedése érdekében közreműködik az európai egység megteremtésében. (2) Magyarország az Európai Unióban tagállamként való részvétele érdekében, nemzetközi szerződés alapján – az alapító szerződésekből fakadó jogok gyakorlásához és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig – az Alaptörvényből eredő egyes hatásköreit a többi tagállammal közösen, az EU intézményei útján gyakorolhatja.

Időközben közösségi szinten *két fő normatípus* alakult ki. Az első az irányelvi jog, a másik a rendeleti jog. Az *irányelvi jog* nem nyert (nyer) közvetlen alkalmazást a tagországokban, csupán célokat szabott, szab meg, amelyeket a nemzeti szabályoknak tiszteletben kell tartaniuk, de saját törvényeik, sajátosságaik alapján operacionalizálhatnak. A másik közösségi normatípus a *rendelet*i jog, amelyet az egyes teljes jogú tagországok saját belső törvényeik nélkül is a nemzeti bíróságok által kötelesek érvényesíteni. Időközben a csatlakozási szerződések megkötése után, közösségi szinten meghozott közösségi „alkotmányjogi” jellegű normák által (Amszterdami, Lisszaboni Egyezmény stb.) *növekedett a közösségi jog rendeleti kompetenciája*, anélkül, hogy a csatlakozási szerződésbe foglalt kompetencia-megoszlás változott volna. E tendencia némileg csökkentette vagy befolyásolta az eredeti nemzeti törvényhozási kompetenciát.

Jelentős változás állt be a *Római Szerződés* alapján (Róma I., Róma II.), mégpedig a *nemzetközi kollíziós magánjog* tekintetében. Azok a hagyományos kollíziós normák (pl. lex delicti commissi, lex fori stb.) amelyek korábban nemzeti szinten voltak szabályozottak, Maaszhichttal összhangban, a Római Szerződések értelmében, európai szintű szabályozást nyertek és ez elsősorban vonatkozik a kötelmi jogi kollíziós normákra, vagyis a szerződési jogra és a kártérítési jogra. A folytatásban, nem ellenezhetően, a családi és öröklési jogban is kollíziós szabályokra került sor. Ez teljesen elfogadható és érthető, hiszen lehetővé teszi a Binnenmarkt területén folyó személyi és az áruforgalom zökkenőmentesebb lebonyolítását. Magyarország joggal hozta meg a kollíziós jogra vonatkozó, még a korábbi rendszerben fogant, nemzetközi kollíziós magánjogra vonatkozó törvényerejű rendelete helyett e materiát szabályozó törvényét.⁵⁵

⁵⁵ Ld. a 2017. évi XIII. nemzetközi magánjogról szóló törvényt.

Mivel a közösségi jog gyakran használ, különösképpen az irányelvi jog területén *generálklauzulákat*, a gyakorlatban és jogirodalomban felmerült a kérdés, hogy ilyenkor a közösségi és a nemzeti jog kollíziója lehetséges-e, továbbá, hogy itt a *minimális harmonizációs kötelezettség* teljesítettségének bírói elemzése (értelmezése) jogértelmezési, vagy jogalkalmazási kérdést jelent-e. Más szóval, ilyenkor mely jognak van primátusa, a nemzetinek, vagy a közösséginek.⁵⁶ Igaz, az Únió szabályai szerint primátusa a közösségi jognak van, a nemzettel szemben. Azonban ez, úgy tűnik, az irányelvi jog jellegére tekintettel, mely a nemzeti jognak csupán célirányos korlátozást nyújt, egyébként ennek a célnak a keretében és szellemében sajátos megoldás lehetőségét is jelzi, nem kérdőjelezi meg a közösségi jog primátusát, hiszen maga a közösségi jog teszi lehetővé a sajátos szabályozást.

Figyelemmel kell lenni a Magyar Alaptörvény E cikkének (1) és (2) bekezdésére. Az (1) bekezdés szerint „*az európai népek szabadságának, életének és biztonságának kiteljesedése érdekében a Magyar állam közreműködik az európai egység megteremtésében.*” A (2) bekezdés szerint: „*Magyarország az Európai Unióban, tagállamként való részvétele érdekében – nemzetközi szerződés alapján – az alapító szerződésekből fakadó jogok és kötelezettségek teljesítéséhez szükséges mértékig – az Alaptörvényből eredő egyes hatásköreit a többi tagállammal közösen az EU intézményei útján gyakorolhatja. Az e bekezdés szerinti hatáskörgyakorlásnak összhangban kell állnia az Alaptörvényben foglalt alapvető jogokkal és szabadságokkal, továbbá nem korlátozhatja Magyarország területi egységére, népességére, államformájára és állami berendezkedésére vonatkozó elidegeníthetetlen rendelkezési jogát.*”

A jogharmonizáció kérdése. A jogharmonizáció nem szuverenitás-korlátozó elvárás. Eleinte az EU-ba ez elsősorban a gazdasági kérdéseket érintő szabályozást illette, de emellett (joggal) felmerült az alapvető emberi jogok tiszteletben tartásának elvárása. Magyarország EU-s csatlakozása idején és jelenleg is, törvényeivel és ezeknek alkalmazásával a közösségi jogot tiszteletben tartja.

A monetáris egység és a nemzeti valuták. Az európai közösség a Maaszigterti Egyezmény útján (1993) létrehozta a Binnenmarktot, vagyis az európai térség közös piacát (meghirdetvén a munkaerő, a tőke, a szolgáltatások szabad áramlását). Ez magával vonta – azon tagországok számára, amelyek ezt elfogadták, azaz megfelelő, versenyképes gazdasági szintet értek el, beleértve az államháztartás stabilitását – a nemzeti valuta helyett a közösségi valuta (EURO) be-

⁵⁶ Ld. Christoph SCHMID, *Desintegration und Neuordnungsperspektiven in europäischen Privatrecht*, in: Jarbuch Junger Zivilrechtswissenschaftlern 1999, Bonner Tagung (8–11. September 1999), Sonderdruck, Richard Boorberg Verlag, Stuttgart, München, Hannover, Berlin, Weimar, Dresden, 1999, 33–63. A szerzőkiemeli, hogy itt a bírói hatalom funkciójának más hatalomtól történő elválasztása is felmerül (i. mű, 40.).

vezetését.⁵⁷ Ez azonban egymagában nem szüntette meg a nemzeti monetáris politika közösségi érvényesítését. Maaszigtricht előtt a nemzeti valuták a „szuverenitás” elemeiként szerepeltek. Vannak olyan tagországok, mint Magyarország, melyek teljes jogú tagság elérése után is megőrizték nemzeti valutájukat.

16. *Nemzetállami és ún. föderalista törekvések az EU-ban.* Figyelembe kell venni, hogy a 2000-es évek elején az európai közösségi szintéren, jelentős föderalista törekvések voltak (és ma is vannak), amelyek korlátozták volna a nemzetállamok törvényhozói szuverenitását. Az ezzel kapcsolatos viták különösképpen kifejezésre jutottak az Európai Alkotmány Tervezet⁵⁸ elfogadásával kapcsolatos döntéshozatali eljárásban. E tervezet természetesen nagyon fontos, alapvetően ma is elfogadható jogi értékek oltalmazását irányozta elő. Megvalósítási módjuk, központosított szintjük és a nemzeti törvényhozás korlátozása miatt azonban nem nyertek elfogadást (pl. 2003-ban Dániában). Az európai értékek szerinti döntéshozatal értelmében, konszenzus kell egy közösségi általános jogi aktus elfogadásár. Egy tagország hiányzó hozzájárulása is elegendő az új jogszabály elutasításához és ez történt az Európai Alkotmánytervezettel is.

III. ÖSSZEGZÉS

A jogállamiság fogalma, mint a hatalommal, joggal való visszaélésekről szóló elmélet és alkalmazásának fejlődésmenete azt mutatja, hogy ennek a ma számontartott összes alkotóeleme hosszú jogfejlődés során alakult ki, sokszor a körülmények hatására, az egyes korszakokban nemzeti sajátosságokat is felmutatóan. Az abszolút hatalmak általában tagadják a jogállamiság követelményét. Az európai jogfejlődés során azonban (már a korai középkorban) megmutatkozott az uralkodói hatalom korlátozásának szükségessége, mivel eleinte az összes hatalmi ág (a törvényhozói, az igazságszolgáltatási és végrehajtói hatalom) az uralkodó „kezében” összpontosult. Abban a korszakban a korlátozás a rendi különjogok oltalma céljából a nemesi ellenállási jogban nyilvánult meg. A polgári korszak általános jellemzője, törekvése a polgárok jog előtti egyenlősége. Ennek oltalma céljából kerül bevezetésre a hatalmi ágak egymástól való elválasztása és egyben a hatalommal való visszaélés megelőzése céljából a bíróságok, hatóságok joghoz kötöttsége. Ennek értelmében, a törvényhozó csak a jogalkotással, a bíróság csak a jogalkalmazással, a végrehajtó hatalom pedig

⁵⁷ Ld. József SZALMA, *Erfüllung und Haftung bei Geldlichen Obligationen – Mit besondere Berücksichtigung des europäischen und ungarischen Rechts*, Jahrbuch für Ostrecht, Verlag C. H. Beck, München, Band 61 (2020), 207–224.

⁵⁸ Ld. pl. *Európai Alkotmány* – Az Európai Konvent által 2003. június 13-án, illetve július 10-én elfogadott dokumentum. A tervezet címe: *Szerződés egy európai alkotmány létrehozásáról – tervezet*, Európai füzetek, Budapest, 2003. Ebben ld., a VI. Cím (Igazságszolgáltatás) II. 47 cikkét, mely a hatékony jogorvoslatról és a pártatlan igazságszolgáltatásról szól.

csak a törvények foganatosításával foglalkozhat, hatalmi kompetencia-keveredés nélkül. A jogállamiság egyik fontos tétele a joggal való visszaélés tilalma, azaz csupán a jog szavával összhangban álló, de szellemével, rendeltetésével ellentétes magatartás. A bírói hatalom a joghoz kötött, de más hatalomtól elválasztott, feladata a felek által eléje tárt jogsértés elhárítása, a jogvita megoldása. A bírói hatalom a jogalkalmazás során pártatlan és a törvény alapján dönt. A jogállamban az alanyi jog megsértése esetén szavatolt a bírói út. A jogalkotás az alkotmány, a jogforrási rendszer csúcán levő jogi aktussal összhangban hozza meg a törvényt. Az alkotmánybíróság kiiktatja a jogrendből azt a törvényt, mely ellentétben áll az alkotmánnyal. A közigazgatási hatalom jogerős döntései bírósági kontroll alatt állnak. A jogorvoslati rendszer, mely jellemzője minden jogág eljárásjogi szabályainak, szavatolja a fellebbvitelt, az alsófokú bíróságok és más hatalmi szervek törvényességi kontrollját. A közigazgatási (jogerős) aktusok bírósági kontrollja azért szükséges, mert a bíróságot nem a diszkréció és a felérendelés elve (mint az adminisztrációt), hanem a felek törvény előtti jogegyenlőségéről szóló elv, azaz a törvényi jogszabály vezérli.

A jogállamiságnak ma már számos olyan eleme van, melyet minden demokratikus ország elfogad, mint az egyes hatalmi ágak feladatainak elválasztása, a hatalmi szervek működésének joghoz kötöttsége, a törvények alkotmányosságának kontrollja. Nemcsak a megfelelő jogi szabályozásra, hanem a jogalkalmazásra, megvalósításra is egyaránt szükség van. A jogállamiságra való törekvés mindenkinek, az állampolgároknak az állami szerveknek egyaránt érdeke, mind a jobbiztonság, mind a jogszerűen szerzett alanyi jogok oltalma céljából.

A megvalósítást, többek között, a bírói út és a jogorvoslati rendszer hivatott szavatolni. A jogállamiságnak fontos eleme a jogágak szerinti rendes és rendkívüli jogorvoslatok rendszere, mert lehetővé teszi az alsófokú szervek, bíróságok és más hatóságok helytelen jogalkalmazásának fellebbviteli úton történő kiiktatását a jó és helyes jog fényében.

Elemzésemben kimutattam, hogy a hatályos magyar jogrendszer összhangban van a jogállamiság követelményeivel, még akkor is, ha vannak korrekciós lehetőségek, de ezek alapvetően nem kérdőjelezik meg a jogállamiságot.

Beérkezés időpontja: 2022. 04. 07.

Elfogadás időpontja: 2022. 04. 20.